

УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПРОЕКТ
СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

UKRAINIAN-SWISS PROJECT
EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО
ГОРОМАДЯНСТВА ТА ОСВІТА
З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

EDUCATION FOR DEMOCRATIC
CITIZENSHIP AND HUMAN RIGHTS
EDUCATION IN UKRAINE

УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПРОЕКТ
UKRAINIAN-SWISS PROJECT

«СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ
В УКРАЇНІ»

адреса: Україна, м. Київ, 03057
вул. Е. Потье, 20
тел./факс: +38(044)455-69-00
ел. пошта: nadu_osvita@ukr.net
сайт: www.academy.gov.ua

address: Ukraine, Kyiv, 03057,
20 E. Potie St.
tel./fax: +38(044)455-69-00
e-mail: nadu_osvita@ukr.net
webpage: www.academy.gov.ua

КИЇВ - 2011

KYIV - 2011

**УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПРОЕКТ
«СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ
ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ»**

**ОСВІТА
ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО
ГРОМАДЯНСТВА
ТА ОСВІТА З ПРАВ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

КИЇВ – 2011

УДК 371.017:321.7
072

Автори: *Н. Г. Протасова д.пед.н., проф., Л. І. Паращенко, к.пед.н., доц., О. В. Овчарук, с.н.с., к.пед.н., В. В. Полторак*
Загальна редакція: *Н. Г. Протасова, д.пед.н., проф.*

Освіта для демократичного громадянства та освіта з
072 прав людини в Україні: Н. Г. Протасова, Л. І. Паращенко,
О. В. Овчарук, В. В. Полторак / За заг. ред. Н. Г. Протасо-
ва; Національна академія державного управління при
Президентіві України. — К.: НАДУ, 2011. — 100 с.

ISBN 966-2044-54-6

Відповідальні за випуск: Н. Г. Протасова, В. В. Полторак.
Видано за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги.
Продаж заборонено

Видання підготовлено в рамках українсько-швейцарського проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні»
Координація випуску, адаптація та редагування української версії здійснені Національною академією державного управління при Президентіві України (<http://www.academy.gov.ua>)

Фінансування: Цюріхський педагогічний університет (ЦПУ), Інститут міжнародних освітніх проектів (www.phzh.ch/ipe)

УДК 371.017:321.7

ISBN 966-2044-54-6

© Українсько-швейцарський проект «Сприяння розвитку освіти для демократії України», 2011
© Національна академія державного управління при президентіві України, 2011

ЗМІСТ

Вступ	4
Передумови виникнення та основні цілі освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини	5
Хартія освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини	11
Огляд проектів і програм з питань громадянської освіти в системі освіти України	16
Концепція Громадянської освіти (АПН України)	18
Проекти	19
Проект «Освіта для демократії в Україні»	19
Проект «Громадянська освіта – Україна»	20
Проект «Навчальний тур з громадянської освіти»	21
Інформаційно-методичний центр «Дебати»	22
Посібники та програми	23
Українсько-швейцарський проект «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні»	25
Список використаних джерел	43
Додатки	
<i>Додаток 1.</i> Проект Концепції впровадження освіти для розвитку демократії в Україні	45
<i>Додаток 2.</i> Мережі, інформаційні ресурси та портали	50

Ідея навчання демократії не нова, вона має свою історію. Елементи підготовки молодих людей з питань громадянської освіти та життя у демократичному суспільстві існували в європейських країнах упродовж багатьох років. Здебільшого діти і молодь отримували знання щодо політичної системи своєї країни та конституційних прав громадян через традиційні методи навчання. Така підготовка була переважно пасивною та недостатньою. Власне громадянство для більшості пересічних людей практично полягало лише в тому, що вони мали підпорядковуватися законам і брати участь у загальних виборах.

Проте в останні роки події та зміни, що мали місце в Європі, поставили під загрозу існування цієї традиційної моделі громадянства. До таких подій належать:

- етнічні конфлікти та тероризм;
- глобальні загрози та відсутність безпеки у світі;
- розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій;
- екологічні проблеми;
- міграція населення;
- поява нових форм колективної ідентичності, які колись переслідувались;
- потреба підвищення особистої автономії та нових форм рівноправності;
- послаблення соціальної згуртованості й солідарності людей;
- недовіра до традиційних політичних інститутів, форм правління та політичних лідерів;
- підвищення політичного, економічного, культурного взаємозв'язку та взаємозалежності на місцевому та міжнародному рівнях.

Ці та інші зміни чітко визначили необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, здатного зробити свій внесок у життя суспільства, країни, всього світу та брати на себе більшу відповідальність.

Передумови виникнення та основні цілі Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини

90-ті роки ХХ століття називають декадою громадянства. Це була декада історичних змін, які залишили свій слід у розумінні громадянства та у громадянській освіті, а саме: посткомуністичні зміни, криза економічно розвинених держав, глобалізаційні процеси, поява нових технологій та інше. Це період викликів та невизначеності, що були обумовлені знеціненням основних цінностей сучасності, таких як робота, масове суспільство, нація держава. Разом з тим, це був час початку нового виду оптимізму, який виник із взаємопов'язаної дії «комплексу Міленіуму» та відродження чеснот громадянськості [3].

У важкі часи до ідеалів громадянськості завжди зверталися як до надії, до шляху розв'язання проблем або нового імпульсу розвитку цивілізації. І сьогодні говорять про **новий соціальний контракт**, що ґрунтується на правах і обов'язках громадянина, який зміг би відновити соціальну згоду та солідарність, засновану на моральному законі і порядку. Чи є така думка різновидом нової утопії? Чи може людське суспільство привести до відповідності суперечливі вимоги конкуренції та єднання? Чи володіє людська природа здатностями генерувати та управляти діяльністю такого роду? Чи може освіта зробити свій внесок у подібне цивілізаційне зрушення?

Такі запитання не є результатом звичайної допитливості. Вони спрямовані на усунення наслідків постійних посягань і тиску, що здійснюються на демократичне громадянство. Вони відображують збентеженість та занепокоєння й, у той же час, упевненість у можливостях освіти людини. У зв'язку з цим співвідношення «освіта-громадянськість-демократія» стає сферою, у якій концентруються очікування дуже різних представників громадськості: відповідальних за прийняття рішень на найвищому рівні, політиків, педагогів, батьків, представників бізнесу, профспілок, соціальних працівників, духовенства, громадських лідерів, засобів масової інформації, представників молодіжних організацій, активістів у галузі прав людини, військово-

вослужбовців, співробітників органів внутрішніх справ, імміграційної служби тощо [3].

Таке зацікавлення проблемами поширення й розвитку Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини знайшло відображення у численних дослідженнях, політичних деклараціях і діяльності як на загальнодержавному рівні, так і на рівні простих громадян. Сьогодні громадянська освіта вже стала загальною метою освітніх реформ у всій Європі. Багато організацій, об'єднань та незалежних практиків приводять у дію власні альтернативні реформаційні процеси, що йдуть «знизу догори». Ці спонтанні ініціативи пропонують цікаві рішення, які ґрунтуються на повноваженнях, автономії та власності. Інакше кажучи, Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини сьогодні одночасно є суб'єктом тематичних досліджень, пріоритетом освітньої політики та цариною загальносуспільної зацікавленості.

Значний поштовх розвитку Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини був наданий на 2-ому саміті Ради Європи, що проходив у Страсбурзі 10–11 жовтня 1997 року. У ході саміту глави і уряди держав-членів Ради Європи прийняли рішення: «...висунути ініціативу щодо виховання демократичної громадянськості з метою сприяння усвідомленню громадянами своїх прав і обов'язків у демократичному суспільстві» [4]. Таке рішення відобразило зростаюче розуміння ролі освіти у просуванні основних цінностей Ради Європи – демократії, прав людини та верховенства права, а також у запобіганні порушенням прав людини. У ширшому плані освіта все більше розглядається як механізм захисту від зростання насильства, расизму, екстремізму, ксенофобії, дискримінації та нетерпимості. Було також широко визнано, що освіта робить найважливіший внесок у соціальну згуртованість і соціальну справедливість. На підставі рішень 2-го саміту, передбачалося розробити широке коло програм співпраці в галузі громадянської освіти та освіти з прав людини, як у сфері формальної, так і неформальної освіти. З цією метою у 1997 році Комітетом з освіти Ради Європи було розпочато Проект «Освіта для демократичного громадянства» (з цього моменту ОДГ). Основною метою даного проекту стала безпосередня відповідь на потреби, виражені державами-членами Ради Європи. Ці потре-

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

би були чітко сформульовані на Конференціях міністрів освіти, які відбулися в Мадриді та Крістіансанде. Учасники звернулися до Ради Європи з проханням:

- активізувати діяльність у галузі навчання демократії, прав людини і толерантності та звернути особливу увагу на об'єм, зміст і методи навчання, спрямованого на виховання демократичної громадянськості у школах, установах освіти для дорослих і підготовки вчителів;

- надати допомогу державам-членам Ради Європи у моніторингу програм з громадянської освіти та освіти з прав людини й аналізі його результатів;

- сприяти створенню мереж шкіл і вчителів, які активно залучені у навчання демократії, правам людини, толерантності.

На 19-ій сесії Постійної конференції (Крістіансад, червень 1997 р.) європейські міністри освіти відмітили, що ОДГ має стати пріоритетом освітньої політики. Конкретно були визначені наступні цілі освіти для демократичного громадянства:

- вивчити і розробити визначення громадянськості, беручи до уваги різні ситуації в Європі та ідентифікувати уміння, які необхідні для практичної реалізації громадянськості;

- зрозуміти й проаналізувати види освітнього досвіду, що необхідний дітям, молоді та дорослим для опанування цими навичками;

- надати підтримку учителям та іншим членам педагогічної спільноти (педагогічним працівникам, батькам, роботодавцям, громадянам) для розвитку їх навичок та забезпечення досягнення цілей у цій галузі;

- розробити комплект інструктивних матеріалів, які описуватимуть базові навички, що потрібні для ефективної громадянськості;

- здійснювати співробітництво з недержавними організаціями та професійними мережами;

- підтримувати включення прав учнів у законодавство та демократичні процедури прийняття рішень у школах;

- захищати права учнів і спонукати їх до реалізації своїх прав на практиці.

У положенні про наміри (1996 р.) Комітет з освіти Ради Європи виголосив, що новий проект охопить школи і освіту дорослих; а також буде прагнути окреслити цілі, зміст, методiku

громадянської освіти на початку ХХІ століття. Він визначить, яким чином формальна та неформальна освіта може допомогти дітям і дорослим набути мотивацію, знання та уміння управління демократичними інститутами, сприяти силі закону та підтримувати права людини; комплект цінностей та ставлень, який включає в себе толерантність, солідарність, співчуття, повагу до інших і громадянську мужність.

У процесі розгортання проекту ОДГ він отримав новий політичний імпульс. Без зміни початкових цілей проекту, висунутих Комітетом з освіти, його результати надали нового політичного імпульсу, і він став емблематичним проектом для Ради Європи.

Результатами першого етапу проекту Ради Європи (1997–2002 рр.) стала підготовка Декларації та Програми дій з ОДГ, яка була прийнята на засіданні Комітету міністрів у Будапешті 7 травня 1999 року. Окрім того, на першому етапі різні підрозділи РЄ спільно працювали над аналізом визначень, основних концепцій, методів, практичних заходів та матеріалів, підтримували проекти на місцях, створювали так звані «бази громадянської освіти» у різних країнах. У жовтні 2000 року результати першого етапу проекту були підтримані міністрами освіти на зустрічі у Кракові. Вони підтвердили, що цей проект має продовжуватися, а також закликали підготувати рекомендацію Комітету міністрів у цій галузі.

Другий етап проекту (2001–2004 рр.) був присвячений розробці напрямків політики, створенню мережі координаторів держав-членів Ради Європи у галузі ОДГ, а також підготовці Європейського року громадянськості через освіту, що пройшов у 2005 році. На другому етапі у жовтні 2002 року на прохання міністрів освіти Комітетом міністрів РЄ були прийняті Рекомендації (2002 р.) 12 державам-членам про Освіту для демократичного громадянства.

У 2005 році з успіхом пройшов Європейський рік громадянськості, який сприяв значному підвищенню усвідомлення серед держав-членів РЄ цінностей Освіти для демократичного громадянства, а також розширенню кола тих країн, у яких така ОДГ стала частиною навчальної програми і програм освіти, отримуваної упродовж життя. Цей «Європейський рік» та конференція, присвячена підведенню підсумків, яка проходила у Ру-

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

мунії, надали можливість країнам і недержавним організаціям обмінятися численними прикладами ефективної практики у цій галузі.

У жовтні 2004 року Парламентська Асамблея РЄ рекомендувала Комітету міністрів підготувати Європейську рамочну конвенцію про Освіту для демократичного громадянства та Освіту з прав людини (Рекомендації Асамблеї 1682 (2004) про освіту у підтримку Європи), тобто такого політичного документу у цій галузі, який мав би стати обов'язковим для усіх країн-учасниць. У грудні 2004 року у «Вроцлавській декларації», що була прийнята міністрами з питань культури, освіти, молоді і спорту держав-сторін європейської культурної конвенції, було заявлено, що «Рада Європи має укріплювати свою роль як передового центру з питань політики, що спрямована на розвиток знань, навичок і позицій для життя у демократичних суспільствах... З цією метою слід розглядати розробку європейських стандартів шляхом відповідних договірних механізмів...» [4].

У галузі молодіжної політики з початку 2000 року розпочала дію Молодіжна програма освіти з прав людини, спрямована на «координацію освіти з прав людини у молодіжній політиці та практиці молодіжної роботи». У своїй Резолюції (2008) 23 про молодіжну політику Ради Європи Комітет міністрів додатково підкреслив важливу роль освіти з прав людини у молодіжній політиці, визначивши права людини і демократію як пріоритет молодіжної політики, у тому числі «...для забезпечення того, щоб молоді люди повною мірою могли користуватися правами людини та поважали людську гідність, а також для заохочення їх прагнень цього» [4].

Ще одним важливим аспектом діяльності Ради Європи у контексті ОДГ/ОПЛ стало підвищення інтересу до міжкультурного діалогу. Цей діалог набуває все більшого значення у державах-членах і розглядається Радою Європи поряд з традиційними пріоритетними галузями. Зокрема, важливість Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини для укріплення міжкультурного діалогу була визнана у «Білій книзі про міжкультурний діалог», опублікованій у 2008 році [4].

Важливість Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини була визнана і Організацією Об'єднаних Націй. У Всесвітній програмі Освіти з прав людини, затвердженій

Генеральною асамблеєю 10 грудня 2004 року, викладено масштабні завдання укріплення й розвитку Освіти з прав людини, на першому етапі на рівні початкової та середньої шкільної освіти у державах-членах ООН. Рада Європи надає підтримку ООН у виконанні Всесвітньої програми у Європі в рамках офіційної угоди.

Упродовж третього етапу (2006–2009 рр.) проекту Керівним комітетом з освіти Ради Європи («CDED») було передбачено спеціальне дослідження щодо необхідності підготовки європейського рамочного політичного документу та формулювання рекомендацій стосовно сфери дії і варіантів його форми й змісту.

За підсумками проведеного дослідження та обговорення його результатів, у якому взяли участь усі представники держав, було погоджено, що новий документ необхідно прийняти, й переважна більшість вважала за краще, щоб цей документ було складено у формі необов'язкової хартії. Виходячи з цього, Комітет прийняв рішення 20 березня 2009 року, яке офіційно передбачало наступне:

«Комітет

- позитивно відмітив результати роботи редакційної групи, яка підготувала рамочний політичний документ;
- розглянув дві пропозиції, що були висунуті групою, й висловив переваги щодо хартії про Освіту для демократичного громадянства та Освіту з прав людини;
- підкреслив корисність такої хартії для забезпечення сталого розвитку політики та практики ОДГ та ОПЛ у державах-членах;
- підготував «дорожню карту» для завершення роботи над хартією до пленарної сесії CDED у 2010 році...» [4].

Хартія Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини

Хартія Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини (далі Хартія; ХОДГ/ОПЛ) була прийнята 11 травня 2010 року 120-им засіданням Комітету міністрів Ради Європи.

Термін «хартія» використовується у міжнародній практиці для документів, що мають обов'язкову силу (наприклад, Статут ООН), і також для документів, що не мають обов'язкової сили (наприклад, Хартія основних прав та обов'язків Європейського Союзу). Назва та форма Хартії були обрані РЄ, щоб продемонструвати вагомні наміри у даній галузі. Оскільки ця Хартія була прийнята у рамках Рекомендацій Ради Європи, вона не має статусу обов'язкової з точки зору публічного та міжнародного права.

Текст Хартії складається з рекомендацій та пояснювального меморандуму.

ХОДГ/ОПЛ базується на праві на освіту, закріпленому в міжнародному праві, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини (СЕД №5), Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права і Конвенції про права дитини. Окрім того, Хартія враховує те, що Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.) закликала держави включити права людини, демократію та верховенство права в якості навчальних предметів до навчальних програм усіх освітніх установ формальної, неформальної та інформальної освіти.

Хартія передбачає впровадження Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини через усі види формальної, неформальної та інформальної освіти. Також Хартією задекларована розробка Європейської рамкової Конвенції Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини.

Хартія визначила відповідальність всіх держав-членів Ради Європи щодо реалізації практики Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини, де ключову роль мають відігравати громадські організації. Саме тому Хартія рекомендує широке використання її положень у тих організаціях, які несуть

відповідальність за освіту та молодь, а також поширення Хартії у країнах, які не є державами-членами Ради Європи.

У Хартії підкреслено, що вона безпосередньо не стосується таких пов'язаних галузей, як міжкультурна освіта, освіта у галузі рівних прав, освіта для сталого розвитку, освіта миру, за винятком тих випадків, коли вони перетинаються та взаємодіють з ОДГ/ОПЛ.

Хартією визначено наступні поняття:

– «**освіта для демократичного громадянства**» – виховання, підготовка, інформування, практика та діяльність, спрямовані на передання знань і навичок, на сприяння усвідомленню та розвитку ставлення і поведінки, розширенню можливостей здійснювати та захищати свої демократичні права і відповідальність у суспільстві, цінувати багатоманітність, брати активну участь у демократичному житті з метою просування й захисту демократії та верховенства права.

– «**освіта з прав людини**» – виховання, підготовка, просвіта, інформування, практика і діяльність, що спрямовані через передання знань та навичок на формування розуміння, розвиток ставлення і поведінки, розширення можливостей створення та захисту загальної культури прав людини в суспільстві для просування й захисту прав людини та її основних свобод.

Ці поняття у Хартії визнані як взаємопов'язані та підкреслено, що впровадження ОДГ/ОПЛ має здійснюватися у контексті освіти впродовж життя.

Хартією також визначено поняття *формальної, неформальної та інформальної* освіти. Під *формальною* освітою розуміється структурований освітній процес, що відбувається на дошкільному, шкільному та університетському рівнях. *Неформальна* освіта означає будь-яку освіту, що запланована визначеними навчальними програмами для удосконалення низки навичок та компетентностей за межами формальної освіти. *Інформальна* освіта – це процес формування і набуття упродовж життя людини ставлень, ціннісних орієнтацій, навичок та знань через вплив щоденних освітніх процесів та власного оточення (сім'я, однолітки, сусіди, засоби масової інформації, робота, гра тощо).

Хартією визначено, що цільовими групами ОДГ/ОПЛ є політики, фахівці у галузі освіти, учні, батьки, освітні установи, органи освіти, державні службовці, громадські, молодіжні організації, засоби масової інформації та громадськість.

Серед основних критеріїв та принципів, передбачених Хартією, визначена можливість отримання освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для кожного громадянина упродовж формальної загальної освіти та професійної підготовки, вищої освіти, а також участі у процесах демократичного врядування. Окрім того, Хартія підкреслює важливість проведення наукових досліджень, аналізу навчальних програм, інноваційних практик, методів викладання, розробку критеріїв оцінювання.

Для підвищення ефективності ОДГ/ОПЛ важливим є залучення до цього процесу значної кількості зацікавлених осіб та сторін: політиків, освітян, учнів, студентів, слухачів, батьків, навчальних закладів, державних службовців, громадських організацій, засобів масової інформації та широкого кола громадськості. ОДГ/ОПЛ є частиною процесу навчання та відіграє свою роль у реалізації освітніх принципів і навчальних цілей. У даному процесі значну роль відіграють громадські та молодіжні організації, що роблять значний внесок в галузі ОДГ/ОПЛ, особливо через неформальну та інформальну освіту.

ОДГ/ОПЛ побудована на підтримці міжкультурного діалогу, цінностей різноманіття та рівності, у тому числі гендерної рівності, для розвитку знань, соціальних навичок й усвідомлення того, що зменшує вірогідність конфліктів, сприяє розумінню різноманіття віросповідань та етнічних груп, будує взаєморозуміння задля людської гідності, спільних цінностей, підтримує діалог і ненасильство у вирішенні проблем і суперечностей.

Важливим механізмом здійснення ОДГ/ОПЛ є партнерство та співробітництво всіх зацікавлених сторін, що залучаються в процес освіти у даній галузі. З огляду на міжнародний характер прав та обов'язків людини, а також загальних принципів демократії та верховенства права, важливим є сприяння міжнародному і регіональному співробітництву та діяльності, що представлена у цій Хартії для обміну позитивним досвідом.

При формуванні політики, спрямованої на здійснення ОДГ/ОПЛ, Хартія звертає увагу на необхідність:

– включення країнами-членами Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини у навчальні програми формальної освіти на рівні дошкільної, початкової, загальної середньої, а також професійно-технічної освіти та підготовки;

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

– включення ОДГ/ОПЛ на принципах академічного вибору у програми вищої школи, особливо систему вищої педагогічної освіти;

– підтримки демократичного врядування у всіх навчальних закладах, як бажаного типу та принципу врядування, що передбачає залучення до процесу управління навчальним закладом учнів, студентів, слухачів, педагогічний персонал, а також зацікавлених сторін;

– запровадження навчання у галузі ОДГ/ОПЛ для вчителів, інших педагогічних працівників, молодих лідерів і тренерів;

– визнання ролі неурядових і молодіжних організацій у підтримці Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини, особливо у галузі неформальної освіти. Держави мають розглядати такі організації та їх діяльність як особливу частину освітньої системи й надавати їм підтримку, сприяти популяризації ОДГ/ОПЛ серед зацікавлених сторін, засобів масової інформації та широких кіл громадськості;

– розробки критеріїв для оцінювання ефективності освітніх програм з ОДГ/ОПЛ, отримання зворотного зв'язку та інших форм оцінки ефективності;

– підтримки досліджень у даній галузі, де особлива увага має бути приділена дослідженню навчальних програм, інноваційних практик, методів навчання та розвитку освітніх систем, а також індикаторів і критеріїв, поширення цих досліджень у інших країнах-членах;

– сприяння розвитку освітніх підходів і методів навчання, що спрямовані на навчання жити разом у демократичному, багатокультурному середовищі, набуття знань і навичок соціального взаєморозуміння, ціннісних орієнтацій різноманіття та рівності, підтримки різноманіття між віросповіданнями та етнічними групами, врегулювання непорозуміння та конфліктів методами ненасильства і поваги до прав інших, подолання всіх форм дискримінації та насильства.

Хартія визначає необхідність регулярного оцінювання освітньої політики з точки зору впровадження положень Хартії у стратегії та політику країн й заохочує співробітництво між країнами у цьому питанні.

Хартія закликає до співробітництва з інститутами Ради Європи для здійснення цілей даної Хартії через:

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

- просування спільних тематик та інтересів;
- підтримки багатосторонньої та міжкордонної діяльності, що передбачає формування мережі координаторів з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини;
- обміни, розвиток і поширення позитивних практик;
- інформування всіх зацікавлених сторін щодо цілей та впровадження положень Хартії;
- підтримку європейських мереж неурядових, молодіжних організацій та освітян у їх співробітництві;

Хартія закликає країни поширювати та обмінюватись досвідом з питань ОДГ/ОПЛ в рамках Ради Європи та інших міжнародних організацій.

Огляд проектів і програм з питань громадянської освіти в системі освіти України

За роки незалежності України система освіти відчула значні зміни як у формуванні змісту, так і у підходах до вибору форм і методів навчання. Популяризація правових знань та знань у галузі прав людини, необхідність виховання активного громадянина стали основою нової парадигми в освіті на початку XXI століття. Важливими для освітян стали такі завдання, як сприяння усвідомленню ролі освіти в активізації участі громадян у демократичних процесах; розширення доступу до кращих загальноєвропейських і національних здобутків щодо змісту, форм і методів громадянської освіти.

Завдяки активній діяльності громадських організацій та їх впливу на освітні процеси темами освітніх форумів стали такі проблеми, як підвищення рівня освіти з прав людини учнівської молоді; виховання активного громадянина, формування в дітей та молоді вмінь і навичок громадянських дій; сприяння співпраці представників різних сфер суспільства у процесі громадянської освіти тощо.

Як наслідок, набули поширення різноманітні інтегровані курси, що дозволило впровадити у зміст навчання такі складові громадянської освіти, як вивчення прав людини, багатокультурна освіта та ін. Завдяки реалізації проектів з громадянської освіти як силами неурядових організацій, так і у процесі реалізації планів і програм Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України розробляються й поширюються навчально-методичні ресурси з означених проблем.

Оскільки громадянська освіта в Україні досі не є обов'язковим предметом, проблемою залишається наявність учителів, які мають належний рівень кваліфікації для викладання цієї дисципліни. У системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників не передбачена підготовка на постійній основі фахівців з громадянської освіти. Тому викладання курсів громадянської освіти ведеться в основному за рахунок волонтерів і зацікавлених у впровадженні громадських організацій, та частіше такі курси є курсами за вибором.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

2005 рік в Україні став роком громадянської освіти, протягом якого Міністерство освіти і науки України зробило першу спробу узагальнити досвід у даній галузі та скоординувати дії всіх зацікавлених осіб.

Упродовж останніх десятиліть в Україні здійснювалася низка заходів, що сприяли запровадженню громадянської освіти в систему загальної середньої освіти.

Основними змістовими напрямками навчальних курсів з питань освіти для демократії були наступні:

- Права людини, права дитини, міжнародні угоди;
- Рівні можливості жінок і чоловіків;
- Вирішення конфліктів;
- Багатокультурність, розмаїття;
- Толерантність;
- Оточуюче середовище та ін.

Концепція громадянської освіти (АПН України)

Концепцію розроблено групою українських науковців та педагогів у межах широкомасштабного Проекту «Освіта для демократії в Україні» наприкінці 90-х років, який був частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, профінансованих урядами США та країн-учасниць Європейського Союзу. Метою проекту було сприяння впровадженню освіти для демократії в середніх загальноосвітніх навчальних закладах України. Документ був запропонований для розгляду й обговорення освітян і всіх зацікавлених сторін та окреслення концептуальних рамок системи громадянської освіти в Україні. Зміст даної концепції включав такі важливі пункти, як мету, завдання, основні принципи, зміст, форми, методи та шляхи впровадження громадянської освіти. Дана концепція обговорювалась під час круглих столів Міністерства освіти та Академії педагогічних наук України і була опублікована для широкого обговорення. Її позиції на сьогодні знайшли своє часткове відображення у Державних стандартах базової та повної середньої освіти.

ПРОЕКТИ

1. Проект «Освіта для демократії в Україні»

www.edu-democracy.org.ua

У березні 2000 р. розпочав роботу проект «Освіта для демократії в Україні», метою якого було визначено сприяння розвитку демократичної політичної культури. Першим заходом проекту було проведення у травні 2000 р. конференції в Київському національному університеті ім. Т.Г. Шевченка. Проект був націлений на сприяння впровадженню громадянської освіти у 9–11 класах загальноосвітніх навчальних закладів України. За підтримки Європейського Союзу та уряду США низка українських, європейських та американських установ, організацій, експертів спільно працювали над втіленням проекту. Керівництво європейською частиною проекту здійснювалось Інститутом суспільства і політики (Нідерланди) (Instituut voor Publiek en Politiek, IPP) та Мершон-центром Державного університету Огайо (США) (Ohio State University). Трансатлантичне координування було покладено на СІВІТАС Інтернешнл (Франція) (CIVITAS International). Основними завданнями проекту стали:

- сприяння створенню національної політики громадянської освіти у загальноосвітніх навчальних закладах;
- розробка навчальної програми для загальної середньої освіти, що розкриває цілі та зміст громадянської освіти;
- створення навчально-методичного забезпечення викладання громадянської освіти у загальноосвітніх навчальних закладах;
- перепідготовка вчителів;
- створення мережі обміну інформацією, поширення матеріалів і підтримка громадянської освіти.

У результаті здійснення проекту більш ніж 150 вчителів, викладачів інститутів удосконалення вчителів, викладачів педагогічних навчальних закладів та університетів, представників НДО взяли участь у семінарах і практичних заняттях. Була розроблена навчальна програма з громадянської освіти для 9–11 класів. Також силами проекту було створено 3 ресурсні центри (м. Львів, Київ та Сімферополь) та національну мережу фахівців з громадянської освіти, підготовлених у рамках заходів проекту.

Проект завершився у 2002 році.

2. Проект «Громадянська освіта – Україна» www.civiced.org.ua

Проект здійснювався за підтримки Європейського Союзу, Представництва Європейської комісії в Україні. Основним партнером проекту в Україні було Міністерство освіти і науки України, пілотними областями – Київська, Вінницька, Херсонська, Волинська. Проект тривав з березня 2005 р. по березень 2008 р.

Завданнями проекту стали:

- подальше розроблення національної навчальної програми з громадянської освіти;
- запровадження підготовки педагогічних працівників з проблем громадянської освіти у педагогічних університетах та інститутах післядипломної педагогічної освіти;
- надання методичної допомоги викладачам громадянської освіти, які працюють з дітьми з особливими потребами;
- підтримка діяльності асоціацій та об'єднань учителів громадянської освіти;
- підтримка позашкільних заходів щодо поширення принципів демократії.

Проектом визначено сфери, через які можливо впроваджувати громадянську освіту. Так, забезпечити цілісний зміст громадянської освіти можуть такі навчальні предмети середньої школи: «Права людини», «Основи правознавства», «Основи політології», «Основи економічних знань» та «Соціологія» як завершальний предмет цього суспільствознавчого циклу.

У результаті діяльності проекту було здійснено розробку навчально-методичних матеріалів, а саме:

- 72-годинну програму підготовки вчителів громадянської освіти на базі історичної та правознавчої освіти на курсах підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти у різних регіонах України та 8-годинного громадянознавчого модуля для всіх вчителів;
- підготовлено та опубліковано навчальні посібники з громадянської освіти для вчителів 9, 10, 11 класів;
- проведено серію семінарів для системи післядипломної педагогічної освіти.

На основі результатів діяльності робочих груп і концептуальних документів, виконаних під час реалізації проекту, розроблено рекомендації стосовно подальшого викладання та ста-

тусу громадянської освіти в Україні. Ці рекомендації викладено у формі документа, адресованого Міністерству освіти і науки України та Європейському Союзу.

Партнером даного проекту став і Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». У рамках реалізації проекту було розроблено матеріали до теми «Забезпечення інклюзивного підходу при викладанні громадянської освіти», які є складовою частиною посібника «Громадянська освіта: теорія і методика навчання», а також розроблено навчальний курс «Рівні можливості та громадянська освіта», розрахований на 24 академічні години, що складається з трьох блоків: «Реалізація інклюзивного підходу через викладання громадянської освіти»; «Особливі освітні потреби і громадянська освіта»; «Основні принципи організації та діяльності інклюзивного закладу освіти».

3. Проект «Навчальний тур з громадянської освіти» (2002 р.) www.ime.edu-ua.net/navch.html

Проект здійснювався Інформаційно-аналітичним центром педагогічних інновацій Інституту засобів навчання АПН України за підтримки Агентства міжнародного розвитку Сполучених Штатів Америки (USAID). Метою проекту стало поширення досвіду українських педагогів щодо впровадження громадянської освіти в Україні серед освітян Казахстану, Туркменістану і Таджикистану. В рамках проекту було здійснено такі заходи:

- створено міжнародну партнерську мережу педагогів по обміну досвідом з громадянської освіти в системі середньої освіти (України, Казахстану, Туркменістану і Таджикистану);
- під час навчального туру проведено серію семінарів-тренінгів з проблем громадянської освіти на такі теми: «Права людини та права дитини», «Толерантність», «Екологічна освіта», «Вирішення конфліктів», «Полікультурна освіта»;
- проведено зустріч педагогів з Казахстану, Таджикистану, Туркменістану з академіком-секретарем АПН України, докт. пед. наук Сухомлинською О. В., координатором та автором Концепції громадянської освіти;
- поширення навчальних та інформаційних матеріалів з громадянської освіти в Україні та зарубіжжі.

4. Інформаційно-методичний центр «Дебати»
Програма «Практичне право»
http://yiesc.narod.ru/e_dp03.htm

З 1998 по 2000 роки за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» Інформаційно-методичний центр «Дебати», що має мережу молодіжних організацій у шести містах України (Сімферополь, Львів, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса) розробляв і впроваджував програму «Практичне право».

Партнерами програми стали: Корпорація Street Law Inc.; Міністерство освіти України; Державний комітет у справах сім'ї та молоді; Інформаційно-консультативний жіночий центр (ІКЖЦ); Київський інститут внутрішніх справ; Інститут громадянського суспільства; Всеукраїнський комітет захисту дітей.

Метою програми було ознайомлення підростаючого покоління з основами демократії, захисту прав і свобод людини, дії законів і механізму їх прийняття.

Завданням програми стало створення курсу «Практичне право» для загальноосвітніх, виховних і позашкільних навчальних закладів, громадських організацій з подальшим використанням у навчанні підлітків. Цільовими групами програми було визначено: учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів; підлітків і молодь з груп ризику; підлітків з колоній та виховно-трудова закладів; вихованців інтернатів і дитячих будинків; підлітків, які відвідують молодіжні клуби та громадські організації.

У результаті роботи розроблено та видано посібник «Практичне право» для учнів 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів і методичний посібник для вчителів; перекладено та адаптовано методичні посібники, надані корпорацією «Street Law Inc.»: «Кроки до права», «Демократія для всіх», «Громадянська ініціатива», «Кримінальне право» для позашкільних установ та громадських організацій.

У процесі реалізації програми було створено та проведено цикл навчальних семінарів за посібниками програми «Практичне право»; проведено низку тренінгів для команди тренерів; проведено навчально-методичні семінари, творчі майстерні для викладачів і керівників громадських організацій; перекладено, адаптовано та видано посібник «Кроки до демократії» і проведено тренінги за цим посібником.

Посібники та програми

Упродовж 2001/2002 навчального року за наказом Міністерства освіти і науки України та за сприянням Інституту вищої освіти АПН України було організовано пілотне викладання курсу «Основи демократії» у 20 вищих навчальних закладах України, серед яких Київський національний університет ім. Шевченка (проф. В. Євтух, доц. С. Тимошенко), Дніпропетровський національний університет (ст. викладач О. Гаврюшин, асистент С. Ставченко), Національний університет «Львівська політехніка» (доц. Л. Мазур, доц. Л. Климанська), Львівський національний університет (доц. І. Кулініч), Інститут післядипломної освіти м. Севастополя (доц. В. Дубровський), Харківський державний педагогічний університет (проф. Л. Півнена, доц. В. Пасісніченко) та інші. Усього у 2001/2002 навчальному році курс прослухали понад 1000 студентів 1–5 курсів, включаючи майбутніх істориків, політологів, соціологів і соціальних працівників, менеджерів і правників, державних службовців. Усі викладачі, які викладали пілотний курс «Основи демократії», відмітили його особливу актуальність з огляду на процеси демократизації в Україні. Майже всі вони висловили бажання читати цей курс у майбутньому та зазначили, що курс доцільно включити до навчальних планів вищих навчальних закладів. Курс певною мірою сприяв мотивації студентів до участі у студентському самоврядуванні, формуванню у молодих людей готовності брати участь в обговоренні нагальних проблем академічного життя тощо. Відзначалось, що курс краще сприймається молодшою аудиторією і не потребує попередньої спеціальної підготовки. Підручник з основ демократії для вищих навчальних закладів був виданий у вересні 2003 року і отримав рекомендацію Міністерства освіти і науки України. До складу редакційної колегії підручника увійшли провідні українські та канадські вчені (Дж. Перлін, В. Андрущенко, В. Волович, А. Колодій, С. Рябов, А. Горбачик). Авторський колектив підручника репрезентує різні суспільні дисципліни та регіони України. Експертизу й рецензування рукопису підручника було здійснено фахівцями Інституту вищої освіти АПН України.

У період 2002–2005 рр. розроблено і впроваджено у діяльність інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні модулі для курсів підвищення кваліфікації вчителів: «Інклюзія та громадянська освіта» – для вчителів усіх предметів; «Соціальна справедливість та рівні права і можливості» – для вчителів усіх предметів; навчально-методичний посібник, виданий на допомогу у вивченні цих модулів адресований вчителям громадянської освіти, які працюють у загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах України. Ці матеріали призначені для використання викладачами інститутів післядипломної педагогічної освіти та, за можливості, іншими педагогічними працівниками з тим, щоб забезпечити проведення необхідної підготовки педагогів, які працюють у загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах.

Окрім того, за цей період було розроблено й видано наступні навчальні посібники:

Пометун О. І. Практичне право: Навч. посіб.: 8 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех, І. М. Гейко; За ред. О. І. Пометун. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 207 с.

Рагозін М. П. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти: Посібник для 9–11 кл., 2001. – 150 с.

Горбатенко В. П., Полянський П. Б. Громадянська освіта: Посібник для 9–11 кл., 2002 р.

Європейські студії: Посібник для вчителя та робочі зошити для учнів.

Вербицька П. В., Войтенко О. М., Мисан В. О. Вчимося бути громадянами: Методичний посібник для 7–8 кл.

Українсько-швейцарський проект «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні»

Українсько-Швейцарський проект у сфері освіти «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні» (далі – Проект) здійснюється Цюріхським педагогічним університетом, Інститутом міжнародних освітніх проектів (ЦПУ) та Національною академією державного управління при Президентові України (НАДУ) на основі двосторонньої Угоди про співпрацю від 23 січня 2009 року та в рамках Угоди між Урядом України і Урядом Швейцарської Конфедерації про технічне та фінансове співробітництво від 13 жовтня 1997 року.

Стратегічною метою Проекту є збільшення впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів в Україні. Зокрема, цей Проект покликаний сприяти розширенню доступу освітян до інформації про основні засади демократичного громадянства та права людини, а також сприяти широкому обговоренню цих проблем з точки зору державного управління освітою в Україні.

Перша фаза проекту

У рамках першої фази Проекту (з 1 жовтня 2008 року по 31 грудня 2009 року) Національною академією державного управління при Президентові України та Цюріхським педагогічним університетом у співпраці з експертами Ради Європи та провідними вітчизняними експертами у галузі освіти розроблено:

- *проект концепції Освіти для демократичного громадянства (ОДГ) в Україні;*
- *навчальний модуль «Освіта для демократичного громадянства в Україні» для слухачів магістерських програм НАДУ за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти»;*
- *перекладено та адаптовано три посібники Ради Європи з ОДГ:*
  - для учнів і вчителів – «Живемо в демократії»;
  - для керівників шкіл – «Демократичне врядування в школі»;
  - для системи післядипломної педагогічної освіти – «Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини»;

проведено:

- триденний семінар «*Демократичне врядування в школах. Навчати і жити в умовах демократії*»;
- симпозіум «*Освіта для демократії*» (НАДУ, м. Київ);
- симпозіум «*Стратегія розвитку освіти для демократії в Україні*» у ЦПУ (м. Цюрих, Швейцарія).

Проект концепції впровадження освіти для демократичного громадянства (ОДГ) в Україні

Проект концепції розроблено авторським колективом у складі Н. Протасової, д.п.н, проф., О. Овчарук., с.н.с., Л. Парашенко, к.п.н., (Київ, Україна), Р. Голлоба, проф., В. Вайдінгер, PhD (Цюрих, Швейцарія). У документі визначено виклики традиційної моделі громадянства, передумови появи нового поняття демократичного громадянства та освіти для демократичного громадянства, сформульовано мету, завдання та принципи ОДГ, охарактеризовано політику впровадження та механізми запровадження змісту ОДГ, визначено їх суть та цільові категорії.

У концепції визначено низку кроків для ефективного впровадження ОДГ в систему освіти в Україні:

1. Організувати широке обговорення важливості освіти для демократичного громадянства у суспільстві, використовуючи засоби масової інформації, круглі столи, конференції для педагогів, науковців, представників громадського сектору та державних службовців;
2. Включити ОДГ у програми наукових досліджень, навчальні плани та програми навчальних закладів і наукових установ як наскрізні змістові лінії та курси за вибором;
3. Розробити курси, окремі модулі, освітньо-методологічні матеріали для базової освіти та курсів підвищення кваліфікації педагогів;
4. Створити програми та підготувати фахівців для курсів підвищення кваліфікації;
5. Сприяти співпраці організацій громадянського суспільства з освітніми установами. Підтримувати співпрацю навчальних

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

закладів та освітніх інституцій з організаціями громадянського суспільства в реалізації програм, проектів та ініціатив з питань Освіти для демократичного громадянства.

6. Організувати співпрацю освітніх інституцій зі ЗМІ для поширення інформації щодо впровадження Освіти для демократичного громадянства та підтримки розбудови демократичного суспільства в Україні.

Навчальний модуль «Освіта для демократичного громадянства в Україні»

Навчальний модуль «Освіта для демократичного громадянства в Україні» для слухачів магістерських програм НАДУ за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» розроблено авторським колективом у складі Н. Протасової, докт. пед. наук, проф. (Київ, Україна), Р. Голлобом, проф., В. Вайдінгер, PhD (Цюріх, Швейцарія).

Метою навчальної дисципліни (модуля) є формування у слухачів уявлень щодо сутності та основних понять теорії і практики демократичної освіти в Україні та державно-громадського управління нею відповідно до сучасних наукових підходів і законодавства України; теоретичних знань з основних загальноосвітніх тенденцій і принципів розвитку освітніх систем та удосконалення механізмів демократичного управління освітою на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Дисципліна «Освіта для демократичного громадянства в Україні» впроваджена як вибіркова дисципліна спеціальності «Державне управління у сфері освіти» за магістерською програмою освітньо-кваліфікаційного напрямку «Державне управління». Бюджет навчального часу на вивчення дисципліни «Освіта для демократичного громадянства в Україні» становить 30 годин.

Основними організаційними формами вивчення дисципліни (навчального модуля) є лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота, виконання індивідуальних завдань та контрольні заходи – презентації індивідуальних творчих робіт, тести підсумкового контролю.

Посібники з ОДГ

У співпраці з Національною академією державного управління при Президентові України експертами проекту перекладено, адаптовано та видано три посібника Ради Європи.

► *Посібник для учнів середньої школи «Живемо в демократії. Плани уроків з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів».*

Цей посібник перекладено та адаптовано експертом проекту О. Овчарук, к.п.н., с.н.с., завідувачем інформаційно-аналітичного сектору відділу педагогічних інновацій Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України

Навчальний посібник розроблено експертами Ради Європи як інструмент для педагогів, які викладають різні навчальні дисципліни та працюють у галузі громадянської освіти. Навчальний матеріал у цьому посібнику поданий у легкій, доступній формі, що дозволяє використовувати його як

під час викладання спеціального курсу, так і під час викладання окремих модулів і тем на уроках із різних навчальних дисциплін. Уміння та навички у галузі громадянської освіти мають стати підґрунтям для розвитку компетентної молоді, здатної самостійно приймати рішення, і сприятимуть становленню молоді людини у різних життєвих сферах.

Цей посібник укладено з урахуванням того, що поняття та приклади, наведені у змісті вправ і уроків, характерні як для країн Європи, так і для України. Саме тому укладачі посібника та його перекладачі адаптували саме термінологію, а не зміст посібника, який є цінним своєю автентичністю та тим, що він

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

був успішно апробований у навчальних закладах багатьох європейських країн.

➤ *Посібник для викладачів та директорів шкіл «Демократичне врядування в школах»*

Цей посібник перекладено та адаптовано експертом проекту Л. Парашенко, канд. пед. наук, докторантом Національної академії державного управління при Президентові України відповідальним секретарем Асоціації керівників шкіл м. Києва, директором Київського ліцею бізнесу.

Автори посібника пропонують набір методик для аналізу й оцінки стану справ у школі, алгоритм змін у ключових напрямках її життя, наводять зразки успішної практики та розвіюють установлені міфи щодо втрати влади при демократичному врядуванні. Однак, як не існує досконалої демократії,

так і не існує досконалої демократичної школи. Це постійний діалог, пошук і рух вперед, до якого й запрошує ця публікація.

Видання даного посібника українською мовою сприятиме успішному подоланню залишків адміністративно-бюрократичного керівництва, утвердженню державно-громадської моделі управління освітою на засадах демократичного врядування, формуванню у всіх учасників навчально-виховного процесу активної громадянської позиції, високої політичної культури і демократичних цінностей, що й стане значним внеском в утвердження демократії в Україні.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

➤ *«Освіта для демократичного громадянства». Посібник для підготовки вчителів з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини*

Цей посібник перекладено та адаптовано експертом проекту Л. Ващенко, докт. пед. наук, професором кафедри управління освітою Національної академії державного управління при Президентові України.

В українському варіанті навчального посібника «Освіта для демократичного громадянства» при повному збереженні авторизованого змісту упорядниками узгоджено термінологію, розширено інформацію у частині актуальності формування нового типу демократії в українському суспільстві та вибору активних форм

освіти, розроблення і впровадження політики навчання демократичного громадянства в Україні, рекомендацій щодо впровадження навчання для демократії.

Запропонований посібник може бути корисним широкому колу педагогічних працівників: в системі післядипломної педагогічної освіти для підготовки вчителів та шкільної адміністрації; в системі загальної середньої освіти для вчителів як методичний порадник; в системі вищої освіти для підготовки майбутніх учителів навчатися і жити в демократії; українським ученим, які досліджують питання реформування освіти на засадах демократичного громадянства, а також усім небайдужим до майбутнього української освіти європейського рівня.

Експериментальне впровадження посібників супроводжувалося трьома семінарами для трьох цільових груп учасників: учителів, директорів шкіл, керівників органів управління освітою.

Семинар

У рамках проекту з 2 по 5 березня 2009 року було проведено триденний семінар *«Демократичне врядування в школах. Навчати і жити в умовах демократії»* для вчителів шкіл щодо пілотного впровадження окремих розділів навчального посібника для учнів загальноосвітніх навчальних закладів *«Живемо в демократії»* (2 березня 2010 року) та для керівників шкіл з питань демократичного управління загальноосвітнім навчальним закладом (4 березня 2009 року), а також підсумковий семінар для всіх груп учасників (вчителів, директорів шкіл і керівників органів управління освітою) – 6 березня 2009 року.

Участь у семінарах взяли 32 представники з 14 пілотних освітніх закладів м. Києва та Київської області. Під час семінарів учителі відвідали пілотне заняття у ЗОШ № 41 та впроваджували 2 розділи навчального посібника *«Живемо в демократії»* з визначеною методикою для учнів

8-х класів у своїх навчальних закладах. На підсумковому семінарі, який відбувся 6 березня 2009 року, учасниками були представлені звіти по впровадженню розділів посібника Ради Європи у своїх навчальних закладах.

Симпозіуми

У межах проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії освіти в Україні» було проведено дві зустрічі експертів проекту – у м. Києві та м. Цюріху з метою обміну досвідом, науковими поглядами щодо розвитку демократичної освіти в Україні, Швейцарії та світі.

► *Симпозіум «Освіта для демократії» (23–24 квітня 2009 року, НАДУ, м. Київ)*

Участь у заході взяли українські та швейцарські фахівці різних напрямків освіти – вчителі, директори шкіл, керівники інших освітніх закладів, працівники органів управління освітою.

Швейцарську сторону представляли Вальтер Бірхер, ректор Цюріхського університету; Вільтруд Вайдінгер, керівник проекту в Швейцарії, співголова Інституту міжнародних освітніх проектів; Рольф Голлоб, координатор проекту, викладач Цюріхського педагогічного університету та група експертів. З української сторони – група експертів Національної академії – ректор НАДУ Володимир Приходько, керівник проекту професор Наталя Протасова, завідувач кафедри управління освітою НАДУ; викладач кафедри, професор Людмила Ващенко; докторант кафедри Людмила Парашенко, експерт Оксана Овчарук.

На порядку денному симпозіуму були найактуальніші проблеми в галузі освіти та шляхи їх вирішення.

Зі своєю доповіддю «Міжнародна співпраця у галузі освіти – зумовлена необхідність чи актуальна потреба?» виступив ректор Цюріхського педагогічного університету Вальтер Бірхер.

Про перспективи українсько-швейцарського обміну фахівців у галузі демократичної освіти на основі порівняння двох демократій говорив Рольф Голлоб, співголова Інституту міжнародних проектів в освіті ЦПУ та керівник проекту в Швейцарії.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Робота симпозиуму продовжилась у групах. Зокрема, учасники працювали над такими проблемами: демократичне лідерство у системі освіти, створення демократичного середовища в освіті, перетворення стратегії розвитку демократичної освіти у практику.

➤ *Симпозиум «Стратегія розвитку освіти для демократії в Україні» (28 вересня – 4 жовтня 2009 року, м. Цюріх, Швейцарія)*

Зі швейцарської сторони були присутні Вальтер Бірхер, ректор Цюріхського університету; Бенедікт Гаузер – науковий радник Державного Секретаріату з питань освіти та наукових досліджень Швейцарії, Вільтруд Вайдінгер та Рольф Голлоб, керівники проекту в Швейцарії,

співголови Інституту міжнародних проектів в освіті ЦПУ; викладачі Цюріхського педагогічного університету та група експертів. Українську сторону представляли керівник проекту професор Наталія Протасова, завідувач кафедри управління освітою НАДУ; віце-президент Академії педагогічних наук України Володимир Луговий; ректор Університету менеджменту освіти НАПН України Віктор Олійник; професор кафедри управління освітою НАДУ – Людмила Ващенко; докторант кафедри – Людмила Паращенко, експерт проекту – Оксана Овчарук, а також директори шкіл і експерти в галузі освіти.

Ключовими темами для обговорення стали:

- Вплив демократичних методів управління на структуру освітньої системи;
- Статус-кво розвитку демократичної освіти в Україні та Швейцарії;
- Кваліфікаційна підготовка вчителів з міждисциплінарного підходу для впровадження громадянської освіти;
- Стан впровадження навчальних дисциплін з громадянської освіти (у школах, університетах та системі підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти);

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

- Демократична школа як виклик на шляху розвитку громадянського суспільства в Україні;

- Концептуальні засади та перспективи впровадження громадянської освіти в Україні та Швейцарії;

У рамках симпозиуму відбулася серія візитів до освітніх закладів Швейцарії:

- візит до загальноосвітньої школи Хомбрехтікон з відвідуванням початкової школи та типового уроку з викладання освіти для демократії та освіти з прав людини;

- візит до департаменту розвитку шкіл і консультування та департаменту безперервної педагогічної освіти (та післядипломного навчання) Цюрихського педагогічного університету;

- візит до фокус-гімназії у м. Люцерн з відвідуванням уроку демократії та освіти з прав людини, що проводився у формі дискусії учнів з членами Швейцарського парламенту;

- відвідування Національного Парламенту Швейцарської Конфедерації.

У ході візиту експертами проекту було визначено загальні напрямки впровадження освіти для демократії в Україні з урахуванням швейцарського досвіду, проведено серію робочих зустрічей, присвячених обміну досвідом у сфері впровадження громадянської освіти, обговорено

перспективи впровадження навчального модуля «Освіта для демократії» для слухачів магістерських програм Академії за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» за підтримки швейцарських експертів та обговорено структуру проекту концепції впровадження ОДГ в Україні, підведено попередні підсумки та окреслені подальші перспективи впровадження освіти для демократії в Україні.

Друга фаза проекту

У рамках другої фази Проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні», яка розпочалася з 3 березня 2010 року й триватиме до 31 грудня 2011 року, передбачено такі *завдання*:

- переклад українською, адаптація та видання навчального посібника Том I: «Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини для вчителів»;
- переклад українською, адаптація та видання навчального посібника Том II: «Ростемо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини»;
- укладання та видання брошури з інформацією стосовно досягнутих результатів, розроблених і запланованих проектних продуктів.
- проведення 2-денного установчого семінару «Освіта для демократичного громадянства в Україні»;
- проведення виїзного семінару у м. Севастополь «Освіта для демократичного громадянства»;
- проведення українсько-швейцарського симпозиуму «Освіта для демократичного громадянства і прав людини в Україні: проблеми та перспективи» у м. Київ за участю групи швейцарських експертів Проекту;
- візит групи українських експертів Проекту (26.09 – 01.10.2011 р.) до ЦПУ для участі в симпозиумі «Стандартизація освіти в Швейцарії»;
- розробка та впровадження навчального модуля «Управління змінами в освіті» для спеціальності «Державне управління у сфері освіти». Підготовка й видання навчально-методичних матеріалів до модуля;
- впровадження проектних продуктів в усіх регіонах України та створення мережі пілотних шкіл;
- проведення інформаційної кампанії для поширення матеріалів з ОДГ.

Посібники з ОДГ

З липня по грудень 2010 року експертами проекту О. В. Овчарук та Л. І. Парашенко перекладено українською мовою, адаптовано та підготовлено до друку посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ:

➤ *«Ростемо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ)»*

Навчальний посібник «Ростемо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини» розроблено експертами Ради Європи як інструмент для педагогів, котрив працюють у початковій школі та викладачів різних предметів. Навчальний матеріал у цьому посібнику поданий у легкій, доступній формі, що дозволяє використовувати його як при викладанні спеціального курсу, так і при викладанні окремих модулів і тем на уроках із різних навчальних дисциплін. Посібник вміщує плани уроків, рекомендації для вчителів та керівників шкіл, роздаткові матеріали для учнів. Посібник перекладено та адаптовано до умов викладання в початкових класах в Україні. Призначено для вчителів, методистів. Може бути використаний у системах підготовки вчителів та післядипломної педагогічної освіти.

➤ *«Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань демократичного громадянства і прав людини для вчителів»*

Навчальний посібник Ради Європи з серії публікацій ОДГ/ОПЛ Том I: Освіта для демократичного громадянства «Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань демократичного громадянства і прав людини для вчителів» призначено для вчителів і методистів.

У посібнику викладено європейські підходи до ОДГ/ОПЛ, проаналізовані концепції громадянства, розуміння основних понять демократії і прав людини. Детально розкрито особливості викладання демократії та прав людини в навчальних закладах, запропоновано дієвий практичний інструментарій, зокрема, прийоми, методи та технології навчання демократії та прав людини, який ґрунтується на кращому європейському досвіді

Експертами проекту О. В. Овчарук, Л. І. Парашенко та Л. Н. Ващенко розроблено рекомендації щодо впровадження у навчальний процес посібників з ОДГ:

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

- для учнів середньої школи *«Живемо у демократії. Плани уроків з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів»;*
- для викладачів та директорів шкіл *«Демократичне врядування в школах»;*
- для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини *«Освіта для демократичного громадянства».*

Навчальний модуль «Управління змінами в освіті»

Під час першого етапу другої фази Проекту завершено розробку програми навчального модуля для слухачів Національної академії «Управління змінами».

Інформаційні матеріали про Проект та проектні продукти

У рамках проведення інформаційної кампанії з популяризації ОДГ в Україні було розроблено та надруковано інформаційні брошури про Проект та про посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ.

1. Брошура про Проект містить інформацію про мету та стратегію Проекту та проектні продукти. Вона проілюстрована фотографіями проектних заходів.

2. Брошура «Посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ» містить коротку інформацію про кожен з п'яти перекладених та адаптованих посібників. У формі анотації читачу дається інформація щодо авторів, змісту, цільових груп та призначення посібника. Також вказані адреси електронних ресурсів, де посібники доступні для завантаження.

Для розповсюдження посібників з ОДГ/ОПЛ серед учасників проектних заходів, а також для

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

пілотних шкіл, ІППО та інших організацій було відтиражено СД, які містять:

- посібник для вчителів: *«Живемо в демократії»*;
- посібник для директорів шкіл: *«Демократичне врядування в школі»*;
- посібник для установ з підвищення кваліфікації вчителів: *«Посібник для підготовки вчителів з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини»*;
- посібник для вчителів і методистів *«Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань демократичного громадянства і прав людини для вчителів»*;
- посібник для вчителів і методистів *«Ростемо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ)»*;
- інформаційні брошури про Проект та про посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ.

Впровадження результатів Проекту

Заходи

Прес-конференція «Освіта для демократичного громадянства. Молодь обирає демократію в дії»

23 червня 2010 року в національному інформагентстві «Укрінформ» у рамках проекту відбулася спільна прес-конференція президента Національної академії Юрія Ковбасюка, заступника Міністра освіти і науки України Бориса Жебровського, директора Бюро

інформації Ради Європи в Україні Олександра Павліченка та експерта Ради Європи, керівника проекту в Швейцарії, співголови Інституту міжнародних проектів в освіті ЦПУ Рольфа Голлоба.

Учасники прес-конференції презентували програму «Освіта для демократичного громадянства в Україні» у рамках Проекту «Сприяння розвитку освіти для демократичного громадянства в

Україні та Швейцарії». А також представили уперше надруковані українською мовою та адаптовані для впровадження в Україні посібники Ради Європи – для учнів і вчителів «Живемо у демократії», для керівників шкіл «Демократичне врядування в школі», для підвищення кваліфікації вчителів «Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини».

На прес-конференції було зареєстровано 20 друкованих ЗМІ, 5 інформаційних інтернет-порталів та 2 телевізійні канали. За підсумками прес-конференції інформацію про проект було опубліковано в 9 виданнях та на 7 веб-ресурсах. На каналі «Київ» та «Культура» було показано короткий сюжет про прес-конференцію. На сайті інформаційного агентства «Укрінформ» велася онлайн трансляція заходу.

Всеукраїнський установчий семінар «Освіта для демократичного громадянства в Україні»

16–17 листопада 2010 року в Національній академії відбувся Всеукраїнський установчий семінар «Освіта для демократичного громадянства в Україні». Семінар відкрили президент НАДУ Юрій Ковбасюк, віце-президент НАПН України Володимир Луговий, національний координатор з ОДГ Раїса Євтушенко, представник комітету ВРУ з питань освіти і науки Євген Красняков, представниця Адміністрації Президента України Олена Охріменко та керівник проекту в Україні Наталія Протасова.

Участь у семінарі взяли 70 осіб, зокрема, заступники начальників управлінь освіти та проректори ІППО з усіх регіонів України, представники органів державної влади, директори пілотних шкіл, викладачі, аспіранти та магістранти НАДУ тощо.

Під час семінару експертами Проекту було презентовано – посібники для вчителя і учнів «Живемо у демократії. Плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів», для керівників шкіл «Демократичне врядування в школі», посібник для системи підвищення кваліфікації вчителів. Фахівцями у сфері освіти і державного управління було представлено доповіді щодо впровадження ОДГ в їх регіонах та закладах.

У ході другого дня семінару делегати та експерти Проекту перейшли до обговорення проекту Концепції впровадження освіти для розвитку демократії в Україні. Після презентації проекту Концепції, обговорення проходило у двох групах, кожна з яких представила свої зауваження та пропозиції.

За результатами семінару сформована всеукраїнська мережа регіональних координаторів та пілотних шкіл, доопрацьована схема розсилки навчальних матеріалів, окреслена схема впровадження ОДГ в Україні, ведеться робота над серією наукових публікацій з тематики семінару.

Формування всеукраїнської мережі координаторів впровадження ОДГ/ОПЛ

За результатами семінару було сформовано всеукраїнську мережу координаторів впровадження навчальних матеріалів з ОДГ, до якої увійшли представники 25 областей України та міст Києва і Севастополя. До складу координаторів увійшли керівники Обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, працівники управлінь освіти Обласних державних адміністрацій та представники громадських освітніх організацій.

Формування всеукраїнської мережі пілотних шкіл

У листопаді – грудні 2010 року здійснено формування мережі пілотних шкіл для впровадження посібників з ОДГ, яка включає в себе 100 пілотних шкіл у 25 областях України, містах Києві та Севастополі. Серед пілотних шкіл 53 міських школи, 47 шкіл, що знаходяться у сільській місцевості.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Впровадження ОДГ через систему післядипломної педагогічної освіти

Посібники та інші навчальні матеріали з ОДГ, розроблені під час Проекту, впроваджуються також в освітню практику через навчальні заклади системи післядипломної педагогічної освіти України. У 27 інститутів післядипломної педагогічної освіти, що діють в усіх областях України, містах Києві та Севастополі, направлені посібники й навчальні матеріали, розроблені у рамках Проекту. Ці матеріали використовуються у навчальному процесі під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Формування мережі партнерів Проекту

Стратегічними партнерами проекту є:

- Представництво Ради Європи в Україні,
- Швейцарське бюро співробітництва,
- Міністерство освіти та науки, молоді і спорту України,
- Комітет Верховної Ради України з питань освіти і науки,
- Національна академія педагогічних наук України,
- Університет менеджменту освіти НАПН України.

Інформаційна кампанія

Стартом інформаційної кампанії другої фази Проекту стала прес-конференція «Освіта для демократичного громадянства в Україні», яка відбулася *23 червня 2010 року*. На прес-конференції було зареєстровано 20 друкованих ЗМІ, 5 інформаційних інтернет-порталів та 2 телевізійні канали. За підсумками прес-конференції інформацію про проект було опубліковано в 9 виданнях та на 7 веб-ресурсах. На каналі «Київ» та «Культура» було показано короткий сюжет про Проект та проектні продукти. На сайті інформаційного агентства «Укрінформ» у прямому ефірі велася онлайн трансляція заходу (див. п. 3.3.1).

З *1 по 3 листопада 2010 року* під час конференції «Європейські студії» для директорів шкіл з усієї України було презентовано посібники «Живемо в демократії», «Демократичне врядування в школах».

16–17 листопада 2010 року в Національній академії державного управління при Президентові України відбувся Всеукраїнський установчий семінар «Освіта для демократичного громадянства в Україні». Під час семінару делегати отримали повний пакет навчальних та інформаційних матеріалів з ОДГ та

про Проект: посібники, адаптовані та перекладені у 2010 році, інформаційну брошуру про Проект та брошуру про посібники, диск з посібниками, проект концептуального документа.

Веб-сторінка

У червні 2010 року було створено веб-сторінку Проекту на порталі Національної академії державного управління при Президентові України.

На сторінці розміщена повна інформація про Проект та заходи в рамках Проекту, доступні для завантаження посібники Ради Європи та опублікований до обговорення проект Концепції впровадження ОДГ/ОПЛ в Україні.

<http://napa-portal.academy.gov.ua:8101/international/swiss/default.aspx>

Вплив результатів реалізації Проекту на розвиток освіти для демократичного громадянства в Україні

Перша і друга фази Проекту сприяли розширенню доступу освітян до інформації про основні засади демократичного громадянства. Було ініційовано обговорення проблем, що постають перед державним управлінням освітою в Україні у контексті демократизації та децентралізації управління освітою, започатковано діалог між експертами в галузі ОДГ/ОПЛ двох країн та підготовлено навчальні матеріали з ОДГ/ОПЛ для впровадження у систему загальної середньої освіти та систему підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл в Україні. У тісній співпраці українських і швейцарських експертів розроблено і включено до навчальної програми підготовки магістрів державного управління сфери освіти Національної академії державного управління при Президентові України навчальні модулі «Освіта для демократичного громадянства» та «Управління змінами в освіті». У рамках Проекту сформовано мережі загальноосвітніх навчальних закладів і навчальних закладів системи післядипломної педагогічної освіти із впровадження навчальних матеріалів з ОДГ/ОПЛ.

Проект став платформою у дослідженні матеріалів з громадянської освіти та прав людини, об'єднав науковців, державних службовців, керівників шкіл і вчителів для вироблення проекту концепції та рекомендацій з реалізації державної освітньої політики для розвитку демократії в Україні.

Список використаних джерел

1. Проект громадянська освіта // Нова доба. – 2005. – № 4. – С. 33–34.

2. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А. Ф. Колодій. Третє видання оновлене і доповнене. – Львів: Астролябія, 2009. – 832 с.

3. Проект «Образование, направленное на воспитание демократической гражданственности // Электронный ресурс: <http://culture.coe.int/citizenship>

4. Хартия Совета Европы о воспитании демократической гражданственности и образовании в области прав человека. Рекомендация СМ/Rec(2010)7, утвержденная Комитетом министров Совета Европы 11 мая 2010 года, и пояснительный меморандум. – Издательство Совета Европы, 2011. – 40 с.

5. Демократичне врядування в школах : [посібник] / [Е. Бекман, Б. Траффорд]; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко; за заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К.: НАДУ, 2009. – 100 стр. – (Навчатися і жити в демократії).

6. Живемо в демократії : плани уроків з питань Освіти для демократ. громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітню навч. закл. / [Р. Голлоб, П. Крапф ; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 212 с.

7. Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підгот. Вчителів з питань освіти для демократ. Громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л.М. Ващенко ; заг. ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 92 с. – (Навчання і життя в демократії).

8. Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини для вчителів / [Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вейдингер ; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вейдингер та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2011. – 158 с. – (Навчання і життя в демократії. Том I).

9. Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини для вчителів / [Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вейдингер ; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдингер та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. — К. : НАДУ, 2011. — 158 с. — (Навчання і життя в демократії. Том I).

10. Зростаємо у демократії : плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини / [Р. Голлоб, В. Вейдингер ; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдингер та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. — К. : НАДУ, 2011. — 154 с. — (Навчання і життя в демократії. Том II).

КОНЦЕПЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

ВСТУП

Важливою рисою суспільно-політичного життя світового співтовариства наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. стали глобальні процеси демократизації, які охопили більшість країн світу. Зміни на геополітичній карті світу, відродження демократій у європейських країнах, встановлення нових – демократичних урядів та політик у багатьох країнах світу спричинили зміни у суспільній свідомості громадян, дали поштовх розвитку нової – демократичної думки та виокремленню загальнолюдських демократичних цінностей.

Значний вплив на встановлення та розвиток демократичних цінностей має діяльність тих міжнародних організацій, які захищають і підтримують права людини, відстоюють демократичні принципи врядування, розробляють і впроваджують систему підтримки загальнолюдських цінностей, сприяють поширенню інформації, необхідної для мирного співіснування та розвитку демократичних громадянських суспільств.

Пріоритетом стратегічного розвитку України визнано інтеграцію нашої держави до Європейського та світового співтовариства. Відбувається реформування державного управління, головною метою якого є трансформація суспільних відносин «держава-громадяни», в її основу покладено розуміння основного завдання влади як задоволення потреб суспільства і забезпечення реалізації прав та свобод громадян. Для адміністративної реформи суттєвим є залучення громадян до участі в управлінських процесах. Україна прагне наблизити діяльність усіх своїх інституцій до стандартів країн ЄС. У демократичних державах для кожного покоління важливим є знання, усвідомлення та практичне застосування принципів демократії. У зв'язку з цим основну роль у встановленні демократичних цінностей суспільства відіграє система освіти, яка покликана сприяти формуванню свідомого, активного громадянина, здатного жити

та діяти у громадянському суспільстві, що постійно оновлюється і розвивається. Цим цілям відповідає Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини, що сьогодні успішно впроваджуються у країнах Європи та світу.

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ОСВИТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Комітетом Міністрів Ради Європи було прийнято Хартію Ради Європи про Освіту для демократичного громадянства та Освіту з прав людини [Рес. (2010)7], яка окреслила основні завдання для урядів країн-учасниць щодо впровадження Освіти для демократичного громадянства та прав людини у практику вироблення і реалізації державних політик. Зокрема, у цьому документі демократичне громадянство визначається як поняття, що може реалізовуватися у кількох вимірах – **політичному, законодавчому, культурному, соціальному та економічному**. А тому саме поняття демократичного громадянства може застосовуватись не тільки на регіональному і загальнонаціональному рівні, а також і на глобальному та європейському рівнях. Демократичне громадянство не обмежується правовим статусом громадян. Воно включає всі аспекти життя в демократичному суспільстві та пов'язане з такими питаннями, як сталий розвиток, участь у демократичних процесах осіб з особливими потребами, гендерна рівність, попередження тероризму та ін.

Освіта для розвитку демократії (ОД) являє собою комплексний напрям та систему суспільно-політичної діяльності, які субординують цілі, форми, засоби і дії органів державної влади, місцевого самоврядування, усіх інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації для створення умов набуття особистістю упродовж життя ціннісно орієнтованого знання, дієвих навичок, компетентностей і досвіду, що необхідні громадянам для активного життя в демократичному суспільстві, реалізації та захисту прав людини, демократії та верховенства.

Освіта для розвитку демократії в Україні – комплексний напрям державно-громадської діяльності, спрямований на реалізацію впродовж життя людини широкого спектра підходів, програм та ініціатив, серед яких основне місце займають *Освіта для демократичного громадянства* та *Освіта з прав людини*, що у свою чергу враховують досвід впрова-

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

дження таких програм, як громадянська освіта, освіта миру, освіта для сталого розвитку, полікультурна освіта та ін.

Освіта для розвитку демократії в Україні як система поширюється та розвивається через усі ланки освіти – дошкільну, загальну середню, професійно-технічну, вищу, післядипломну та освіту дорослих; вона інтегрується в усі форми освіти – формальну, неформальну, інформальну освіту.

Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) – включає навчання, виховання, просвіту, інформування, практику і діяльність, що спрямовані на набуття особистістю знань, навичок і компетентностей для розвитку її активної громадянської позиції і поведінки, що розширюватиме можливості громадян реалізовувати і захищати свої демократичні права та відповідальність у суспільстві, цінувати різноманітність і брати активну участь у демократичному житті суспільства з метою просування і захисту демократії та верховенства права.

Освіта з прав людини (ОПЛ) – включає навчання, виховання, просвіту, інформування, практику і діяльність, що спрямовані на набуття особистістю знань, навичок і компетентностей для розвитку її позиції і поведінки, що розширює можливості громадян сприяти створенню та захисту загальної культури прав людини у суспільстві з метою просування і захисту прав людини та основних свобод.

Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини тісно взаємопов'язані між собою і підтримують одна одну. Вони різняться у контексті сфери основної уваги та дії, а не за цілями та практикою. У вихованні демократичного громадянства основна увага приділяється демократичним правам, відповідальності та активній участі щодо громадянської, соціальної, політичної, економічної та культурної сфери суспільства. Освіта з прав людини охоплює ширший спектр прав людини та основних свобод у всіх аспектах життя людей.

Реалізація Освіти для розвитку демократії в Україні має здійснюватися у таких напрямках:

- *Формування системи знань та розуміння*, що створюють підґрунтя для формування світогляду та переконань;
- *Формування навичок та компетентностей*, які забезпечуватимуть здатність до активної громадянської діяльності та захисту прав людини;

– *Формування у громадян цінностей та ставлень, що включають набуття ціннісних орієнтацій, відношень, особистісних установок, поведінкових установок, які створюють підґрунтя розуміння та застосування компетентностей у реальному житті;*

– *Створення сприятливого демократичного середовища* – передбачає формування сприятливої атмосфери, оточення, клімату в соціальному оточенні (родина, навчальний заклад, громада, селище, місто, район, регіон, держава).

Мета Концепції впровадження освіти для розвитку демократії в Україні полягає у консолідації зусиль органів державного управління, управління освітою та органів місцевого самоврядування, недержавних громадських організацій, усього суспільства та конкретних громадян у створенні демократичного середовища і підтримці активного громадянства.

Цільові групи: учнівська та студентська молодь, педагоги, науковці, державні службовці, працівники органів місцевого самоврядування, члени громадських організацій та об'єднань, усі громадяни.

Зацікавлені сторони: центральні та регіональні органи управління освітою, органи місцевого самоврядування, навчальні заклади всіх типів, недержавні громадські організації та об'єднання, суспільство в цілому.

Даний напрям набув свого поширення завдяки прийняттю у 1999 році Радою Європи Декларації та Програми з Освіти для демократичного громадянства, що базується на правах і відповідальності громадян. Цими документами визначено, що Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини мають стати основними компонентами всіх освітніх політик, навчальних, культурних, молодіжних політик і практик¹.

ПОЛІТИКА ТА МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Державна політика в Україні проводиться на основі демократичних ідей і принципів. Освіта для демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ) стає складовою політики держави, що спрямована на розвиток демократії в суспільстві.

¹Education for democratic citizenship, Tool on Key Issues for EDC Policies, by David Kerr, Bruno Lossito. – 2001–2004, Strasbourg, p. – 4. (27 p.)

Політика впровадження освіти для розвитку демократії в Україні полягає у врахуванні регіональних особливостей та децентралізації управління освітою. У зв'язку з цим впровадження освіти для розвитку демократії в Україні необхідно поширювати **на різних рівнях (загальнонаціональному, регіональному та місцевому)**.

На загальнонаціональному рівні політика впровадження освіти для розвитку демократії має включати концептуальне, нормативно-правове, матеріально-технічне та науково-методологічне забезпечення і розробку загальнонаціонального плану дій.

На регіональному рівні політика впровадження освіти для розвитку демократії має враховувати регіональні особливості, історико-культурні традиції та потреби широких верств населення й забезпечувати реалізацію загальнонаціонального та регіонального плану дій.

На місцевому рівні політика впровадження освіти для розвитку демократії має бути підтримана широкими колами суспільства через діяльність загалу соціальних інститутів, установ та організацій громадянського суспільства, засобів масової інформації для участі усіх громадян у демократичних процесах.

Механізми реалізації освіти для демократії в Україні мають врахувати специфіку та структуру органів державної влади та місцевого самоврядування, неурядових громадських організацій, освітніх установ, соціальних інститутів.

Державне управління впровадженням освіти для демократії в Україні розглядається як соціально-педагогічний процес, основною функцією якого стає забезпечення умов для реалізації освітніх потреб суспільства та особистості. Зміст управління включає розробку освітньої політики, визначення стандартів змісту і вимог до якості освіти, підтримку інноваційних процесів, перехід освітніх установ у режим розвитку та являє собою послідовність вивчення, експертної оцінки, прогнозування змін у системі освіти, розробку і реалізацію програмно-цільових проектів та управлінської підтримки інноваційних процесів у цій галузі.

Мережі, інформаційні ресурси та портали

▪ <http://www.ilearn.org> – сайт української національної мережі міжнародної програми I*EARN, за допомогою якої учні більше 80 країн світу створюють спільні міжнародні та національні телекомунікаційні проекти за різними напрямками. В Україні ця програма запроваджена з 1998 року та надає можливість з допомогою Інтернету співпрацювати учням та вчителям середніх шкіл у спільних інтерактивних проектах за такими напрямками: *громадянське суцільство*, соціальні науки, творчі та мовні проекти, а також різні навчальні предмети. Здебільшого такі проекти спрямовані на вивчення та практичне використання питань з прав людини, екологічних та соціальних проблем.

▪ <http://www.alliance.euromb.com> – Донецька міська громадська організація «Альянс», що займається інформаційною та консультаційною підтримкою діяльності молодіжних НДО області.

▪ http://yiec.narod.ru/u_dp01.htm – веб-сторінка інформаційно-методичного центру «Дебати», заснованого в Києві 1995 року. Зараз існує 8 регіональних дебатних центрів, що реалізують різноманітні дискусійні проекти за напрямом громадянської освіти.

▪ <http://home.skif.net/~dhhs> – сайт Донецької школи прав людини. Організація ставить за мету проведення тренінгів, семінарів, літніх шкіл, конференцій з громадянської освіти; підготовку та видання підручників і методичних посібників з громадянської освіти; дослідження процесів формування громадянського суспільства та правової держави; провадить інформаційну та просвітницьку діяльність.

▪ <http://www.eyp-ua.org/> – Європейський молодіжний парламент України.

▪ <http://www.ukrcivnet.iatp.kiev.ua> – сторінка Інституту громадянської освіти Національного університету «Києво-Могилянська академія», що містить корисну інформацію про дослідницькі проекти, методичні поради, літературу, посилання на Інтернет-ресурси з громадянської освіти, інформацію про семінари, конференції.

- <http://www.novadoba.org.ua> — сайт Асоціації вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», створеної і зареєстрованої 1997 року у м. Львові, — громадської організації, що об'єднує педагогів ряду областей України. Метою Асоціації є всебічне сприяння докорінному покращанню історичної, громадянської та суспільствознавчої освіти у навчальних закладах України; задоволення професійних потреб викладачів історії, розвиток громадянської освіти і суспільних дисциплін та захист їхніх професійних інтересів; сприяння процесу демократизації і підтримка розвитку громадянського суспільства в Україні.

- <http://csdp.org.ua> — інформаційна сторінка проекту ПРООН «Розвиток громадянського суспільства». Проект «Розвиток громадянського суспільства» спрямований на посилення громадянського суспільства та поширення демократичного врядування, що спирається на верховенство права та базується на засадах прав людини, відкритості та відповідальності влади на усіх рівнях. Метою Проекту є зміцнення організацій громадянського суспільства (ОГС), зменшення їхньої залежності від донорів та посилення громадської участі в процесах прийняття рішень з метою ефективного вирішення потреб громадян Проект ПРООН «Розвиток громадянського суспільства».

- <http://napa-portal.academy.gov.ua:8101/international/swiss/default.aspx> — сторінка українсько-швейцарського освітнього проекту «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні», що здійснюється Національною академією державного управління при Президентіві України і Цюрихським педагогічним університетом, Інститутом міжнародних освітніх проектів (ІРЕ). Стратегічною метою проекту є збільшення впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів в Україні.

- <http://ccc-tck.org.ua> — сайт благодійного фонду «Творчий центр «ТЦК», Метою діяльності якого є розробка і здійснення програм, спрямованих на сприяння розвитку творчої активності людини, утвердження ідеалів громадянського суспільства, вирішення проблем освітнього, соціального, культурного, наукового характеру, зміцнення сектору неурядових неприбуткових громадських організацій України.

МЕРЕЖА ПІЛОТНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ТА ПАРТНЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
ПРОЕКТУ "СПРІЯННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ"

ПІЛОТНІ ЗАКЛАДИ ОСВІТИ/ PILOT EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS	
Інститути післядипломної педагогічної освіти/ Institutes of In-service Teacher Training	28
Пілотні школи/ Pilot Schools	103
в т.ч. у сільській місцевості/rural	27
містна/municipal	75
Всього/Total	131

Область/ Oblast	Загальна кількість пілотних шкіл/ Total quantity of pilot schools
Автономна республіка Крим та Арктик/ Crimea (Autonomous Republic) and Arctic	4
Миколаївська/Mykolayiv Oblast	3
Вінницька/Vynnytsya Oblast	4
Одеська/Odesa Oblast	4
Тернопільська/Ternopil Oblast	3
Волинська/Volyn Oblast	3
Кіровоградська/Kirovohrad Oblast	4
Закарпатська/Zakarpattia Oblast	3
Чернівецька/Chernivtsi Oblast	3
Харківська/Charkiv Oblast	4
Полтавська/Poltava Oblast	4
Чернігівська/Chernihiv Oblast	3
Донецька/Dniet'sk Oblast	5
Івано-Франківська/Ivano-Frankivsk Oblast	3
Житомирська/Zhytomir Oblast	3
Закарпатська/Zaporizhia Oblast	3
Сумська/Sumy Oblast	3
Херсонська/Kherson Oblast	3
Львівська/Lviv Oblast	3
Хмельницька/Khmelnytskiy Oblast	3
Черкаська/Cherkasy Oblast	5
Дніпропетровська/Dnipropetrovsk Oblast	2
Рівненська/Rivne Oblast	4
Луганська/Luhansk Oblast	3
Київська/Kyiv Oblast	4
Севастопольська/Sevastopol Krim/Kyiv	3
Resort/Total	103

**NETWORK OF PILOT EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS AND PARTNER ORGANIZATIONS
OF THE PROJECT "EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE"**

ПАРТНЕРИ ПРОЄКТУ/PARTNERS OF PROJECT

- Представництво Ради Європи в Україні/Council of Europe in Ukraine
- Швейцарське бюро співробітництва/Swiss Development Cooperation
- Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України/
Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine
- Комітет Верховної Ради України з питань освіти та науки/
Committee of Verkhovna Rada of Ukraine for Education and Science
- Національна академія педагогічних наук України/
National Academy of Pedagogic Sciences (NAPS) of Ukraine
- Університет менеджменту освіти НАПН України/
University of Educational Management, NAPS of Ukraine

**UKRAINIAN-SWISS PROJECT
«EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP»**

**EDUCATION
FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION
IN UKRAINE**

KYIV – 2011

CONTENT

Introduction 56

Preconditions for appearance and main aims of education
for democratic citizenship and human rights education 57

Charter on Education for Democratic Citizenship
and Human Rights Education 63

Review of the projects and programs on civic education
in education system of Ukraine 67

Concept of Civic Education (NAPS of Ukraine) 69

Projects 70

    1. Project “Education for Democracy in Ukraine” 70

    2. Project “Civic Education for Ukraine” 71

    3. Project “Educational Tour on Civic Education” 72

    4. Informational and Methodological Center “Debates” 72

Manuals and Programs 74

Ukrainian-Swiss Project Education for Democratic
Citizenship in Ukraine» 76

List of references 97

Annexes

Annex 1. Concept of implementation of education
development for democracy in Ukraine 99

Annex 2. Network of information resources and portals 103

Introduction

The idea of studying democracy is not new; it has a history. The elements of youth educating on the issues of civic education and life in democratic society existed in European countries for many years. In particular, children and youth acquired knowledge about the political system of their countries and constitutional rights of citizens through the traditional educational methods. Such training was usually passive and insufficient. Citizenship for many ordinary people meant obeying the laws and participating in general elections.

But for the last years events in Europe threatened the existence of this traditional model of citizenship. Such events include:

- ethnic conflicts and terrorism;
- global threats and lack of security in the world;
- development of new information and communication technologies;
- ecologic problems;
- migration of population;
- appearance of the new forms of collective identity which were previously persecuted;
- the need for the increase of personal autonomy and new form of equality;
- weakening of social solidarity and unity of people;
- distrust in the traditional political institutes, forms of governance and political leaders;
- enhancement of economic and cultural interconnection and interdependence on the local and international levels.

These and the other changes distinctly predetermined formation of the new type of citizen, not only educated but also active, capable of making his/her contribution in the life of society, country, the whole world and taking wider responsibility.

Preconditions for the appearance and the main aims of education for democratic citizenship and human rights

90th of the XX century are referred to as the decade of citizenship. It was the decade of historical changes which left their trace in perception of citizenship and civic education, i.e., post-communist changes, crisis in economically developed countries, globalization processes, appearance of new technologies, etc. This was the period of challenges and indefiniteness, preconditioned by the strengthening of the main values of the present time, such as work, society, nation, state. These years bore the new type of optimism on the basis of interconnected influence of «Millennium Complex» and renewal of citizenship virtues [3].

In difficult times the ideals of citizenship were always referred to as the hope, way of solving the problems or new impulse of civilization development. For the time being the society talks about the **new social contract**, based on the rights and duties of the citizens who could restore social consent and solidarity, grounded on moral law and order. Is this opinion the type of new utopia? Can the human society reconcile the contradictory demands of competition and unity? Is human capable of generating and managing such activities? Can the education contribute into the similar progress of civilization?

Such questions do not result from the usual curiosity. They are directed at elimination of consequences of constant encroachment and pressure on the democratic society. They reflect the embarrassment and anxiety, and at the same time assurance in the possibilities of human education. In connection with the above mentioned facts correlation «education-citizenship-democracy» becomes the sphere for concentrating the expectations of different citizenships, such as leaders, top managers, politicians, teachers, parents, representatives of business, trade unions, social employees, priests, political leaders, mass media, representatives of youth organizations, activists on human rights, servicemen, police officers, representatives of immigration service, etc. [3].

Such interest in the problems of distribution and development of education for the democratic citizenship and human rights education is reflected in different researches, political declarations and activities

on the level of state and ordinary citizens. At present civic education is the main aim of the educational reforms throughout Europe. Many organizations, unions and independent experts realize proper alternative reformation processes bottom up. These spontaneous initiatives propose interesting decisions based on the authorities, autonomy and property. In other words, education for democratic citizenship and human rights education is the subject of thematic research, priority of educational policy and sphere of social interest.

The development of Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education was greatly enhanced by the second Summit of the Council of Europe organized in Strasburg on October 10-11, 1997. During this Summit leaders of the countries and governments took a decision «to initiate the growth of democratic citizenship for the citizens to understand their rights and duties in the democratic society» [4]. Such decision reflected the growing understanding of the importance of education for the promotion of the main values of the Council of Europe, such as democracy, human rights and supremacy of law, as well as prevention of human right violation. In wider sense, education is more and more perceived as a mechanism of protection from the growth of violence, racism, extremism, xenophobia, discrimination and intolerance. It was widely accepted that education greatly contributes to the social unity and social justice. On the basis of decisions of the second Summit the wide range of cooperation programs in sphere of civic education and human rights education, including formal and non-formal education, was expected to be developed. With this purpose in 1997 the Committee on Education of the Council of Europe launched the project «Education for Democratic Citizenship» (hereafter referred to as EDC). The main aim of the project is to satisfy the needs of member states. These needs were clearly formulated on the Conferences of Ministers of Education which took place in Madrid and Kristiansand. The participants appealed to the Council of Europe with the request:

- to activate studying of democracy, human rights and tolerance and pay special attention to the volume, content and methods of studies, directed at the upbringing of the democratic citizenship in schools, establishments for adult education and teacher training;
- to provide assistance to the member states in monitoring of the programs on the civic education and human rights education and analyzing its results;

– to favor the development of the network of schools and teachers actively involved in studying of democracy, human rights and tolerance.

On the 19th session of Constant Conference (Kristiansand, June 1997) the European Ministers mentioned that EDC should become the priority for the educational policy. The following educational aims for democratic citizenship were established:

– to research and develop the definition of citizenship taking into account different situation in Europe and identify skills necessary for practical realization of citizenship;

– to understand and analyze the types of educational experience necessary for the children, youth and adults to master such skills;

– to provide support to the teachers and other members of pedagogic society (pedagogues, parents, employers, citizens) for the development of their skills and reaching aims established for this sphere;

– to prepare the set of instruction materials which will describe the basic skills necessary for the effective citizenship;

– to cooperate with non-governmental organizations and professional networks;

– to support inclusion of pupil's rights in the legislation and democratic procedures of decision making in schools;

– to protect the pupil's rights and encourage them for practical realization of their rights.

In the Provision on Intentions (1996) the Committee on Education of the Council of Europe declared that the new project will cover the school and education of grown ups and will strive to determine the purposes, content, and methodology of civic education at the beginning of the 21st century. It will determine the way in which the formal and non-formal education may assist the youth and grown ups in acquiring motivation, knowledge and skills for the management of the democratic institutions, favor the power of law and support human rights; set values and attitudes including tolerance, solidarity, compassion, respect to others and civil courage.

With the development of EDC the Project received new political impulse. Without changing the primary aims determined by the Education Committee, results provided new political view for the Project which later became emblematic for the Council of Europe.

The first stage of project of the Council of Europe (1997-2002) resulted in preparation of the Declaration and Action Program on EDC approved during the Meeting of the Cabinet of Ministers in Budapest on May 7, 1999. Besides, during the first stage different structural units of the Council of Europe worked on analysis of definitions, main concepts, methods, practical lessons and materials, supported local projects, created the so-called «bases of civic education» in different countries. In October 2000 the results of the first stage of the Project were supported by the Ministers of Education during the meeting in Krakow. They confirmed that this Project shall further continue and urged to prepare Recommendation of Cabinet of Ministers in this sphere.

The second stage of the Project (2001–2004) was dedicated to the development of policy directions, creation of the network of member state coordinators in the EDC sphere and also preparation of the European Year of Citizenship through Education in 2005. Recommendations (2002) for the 12 Member States on Education for Democratic Citizenship were approved on the second stage in October 2002 on request of the Ministers of Education of the Council of Europe.

The year 2005 as the European Year of Citizenship was quite successful for increasing the understanding of the importance of education for democratic citizenship among the member states, as well as enlarging the number of countries in which EDC became the part of educational and further programs. Such European Year and conference dedicated to summarizing of the results which took place in Romania provided the possibility for the states and non-governmental organizations to exchange the samples of effective practical measures in this sphere.

In October 2004 Parliamentary Assembly of the Council of Europe recommended the Committee of Ministers to prepare the European Framework Convention on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (Assembly Recommendations 1682 (2004) on Education for the Support of Europe); i.e., obligatory political document for all the member states in this sphere. In December 2004 the «Wroclaw Declaration» accepted by the ministers of culture, education, youth and sport of the states - parties to the European Cultural Convention, stated that «The Council of Europe shall strengthen its role of advanced center on the political

issues, directed on the development of knowledge, skills and positions for life in democratic societies... With this aim it is recommended to consider the development of the European standards by means of corresponding contractual mechanisms...» [4].

In the sphere of youth policy International Educational Program on Human Rights directed at «coordination of education on human rights in the youth policy and practice of working with youth» was launched from the beginning of 2000. In Resolution (2008) 23 on the youth policy of the Council of Europe the Cabinet of Ministers additionally highlighted the important role of education on human rights in the youth policy, determining the human rights and democracy as the priorities for the youth policy, and also «for teaching young people to use human rights and respect human dignity, and forming corresponding motivation» [4].

Another important aspect of activities of the Council of Europe in the context of EDC has become the increase of interest in the intercultural dialogue. This dialogue gains more importance in the member states and is considered by the Council of Europe together with the traditional priorities. The importance of education for the democratic citizenship and human rights education for strengthening the intercultural dialogue was recognized in «White Book on Intercultural Dialogue» published in 2008 [4].

The importance of education for the democratic citizenship and human rights education was recognized by the United Nations Organization. The World Program of Education on Human Rights approved by the General Assembly on December 10, 2004 includes the global tasks for the strengthening and developing of the human rights education during the first stage on the level of elementary and secondary education in the UNO member states. The Council of Europe supports UNO in the implementation of the World Program in Europe within the limits of official agreement.

Within the third stage (2006–2009) of the Project the Steering Committee of Education of the Council of Europe (hereafter referred to as «CDED») predetermined conduction of a special research for the necessity of preparation of the European framework political document and preparation of recommendations concerning the range of actions and versions of its form and content .

On the results of the research and discussion of its results in which representatives of all the countries participated, it was agreed

that the new document shall be adopted and the majority recommended the document to be concluded in the form of non-obligatory charter. Taking into account the above mentioned circumstances the Committee took the following decision on March 20, 2009:

«Committee

- recognized the performance of editing group having prepared the framework political document;
- considered the two proposals of the group and expressed the preference for the Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education;
- underlined the benefits of such charter for the provision of stable development and practice of EDC in the member states;
- prepared «road map» for completing works on charter to the plenary session of CDED in 2010»[4].

Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education

Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (hereafter referred to as the Charter; CEDC/HRE) was approved on May 11, 2011 on the 120th meeting of the Committee of Ministers of the Council of Europe.

The term «Charter» is applied in the international practice for binding (for example, UNO Statute) and non-binding documents (for example, Charter on the EU Main Rights and Duties). The name and form of the Charter were chosen by the Council of Europe to demonstrate serious intentions in this sector. As the Charter was approved within the limits of Recommendations of the Council of Europe, it is not binding from the point of view of civil and international law.

Text of the Charter includes recommendations and explanatory memorandum.

CEDC/HRE is based on the right for education fixed in the international law, in particular in the European Convention on Human Rights (CED № 5), General Declaration of Human Rights, International Pact on Economic, Social and Cultural Rights and Convention on Children's Rights. Besides the Charter takes into account that World Conference on Human Rights (Vienna, 1993) appealed to the countries to include the human rights, democracy and supremacy of law to the educational programs of all the educational establishments of formal, non-formal and informal education.

The Charter predetermines implementation of education for the democratic citizenship and human rights education through all types of formal, non-formal and informal education. The Charter also declares the development of European Framework Convention for the Democratic Citizenship and Human Rights Education.

The Charter determined responsibility of all the member states of the Council of Europe on the practical realization of education for the democratic citizenship and human rights education, in which civil organizations shall play the key role. Therefore, the Charter recommends wide implementations of its provisions in the organizations responsible for education and youth, and also for the distribution of Charter in the countries which are not member states of the Council of Europe.

The Charter underlines that it is not directly related to such branches as intercultural education, education in sphere of equal rights, education for stable development, education for peace, with the exception of cases when they cross and cooperate with education for the democratic citizenship and human rights education on (hereafter referred to as EDC/HRE).

The Charter defines the following terms:

– «**education for democratic citizenship**» – upbringing, preparation, informing, practice and activities directed through the transfer of knowledge and skills at forming perception and developing attitude and behavior, extending the possibilities to realize and protect democratic rights and responsibility in society, appreciating multilateralism, taking active part in democratic life with the aim of promoting and protecting democracy and supremacy of law.

– «**human rights education**» – upbringing, preparation, education, informing, practice and activities directed through the transfer of knowledge and skills at forming of understanding, developing attitude and behavior, extending the possibilities for creation and protection of general culture of human rights in society with the aim of promoting and protecting human rights and liberties.

The Charter recognizes these notions to be interconnected and underlines that the implementation of EDC/HRE shall be embedded within the context of lifelong learning.

The Charter also determines terms of *formal*, *non-formal* and *informal* education. *Formal* education means structured educational process on pre-school, school and university levels. *Non-formal* education means any education planned by the definite educational programs for the improvement of skills and competencies outside the formal education. *Informal* education is the process of forming and acquiring within the lifetime of attitudes, values, skills and knowledge through the influence of daily educational processes and surroundings (family, friends, neighbors, mass media, work, game, etc.).

The Charter determines that the target groups of EDC/HRE are politicians, educational experts, pupils, parents, educational institutions, state officials, civil and youth organizations, mass media and society.

The main criteria and principles determined by the Charter include the possibility of receiving education for the democratic citizenship and human rights education for every citizen during the for-

mal general education and professional training, higher education, as well as participation in the processes of democratic governance. Besides, the Charter underlines the importance of the scientific research, analysis of educational programs, innovative practices, teaching methods, development of evaluation criteria.

To increase effectiveness of EDC/HRE the following stakeholders shall be involved in the process: politicians, teachers, pupils, students, attendees, parents, educational establishments, state officials, civil organizations, mass media and public at large. EDC/HRE is the part of educational process and plays important role in the realization of educational principles and aims. Civil and youth organizations make a great contribution in EDC/HRE, especially through non-formal and informal education.

EDC/HRE is based on the support of intercultural dialogue, values of multilateralism and equality, including gender equality, for the development of knowledge, social skills and realization of the measures for reducing conflicts and favoring the understanding of different religions and ethnic groups, building cooperation on the basis of human dignity and common values, supporting dialogue and peaceful settlement of problems and disputes.

The important mechanism of EDC/HRE realization is partnership and cooperation of all the stakeholders engaged in the educational process in this sphere. Taking into account the international character of rights and duties of a person, as well as general principles of democracy and supremacy of law, it is important to develop international and regional cooperation and activities introduced by the Charter for the exchange with good practice.

While establishing policy directed on realization of EDC/HRE, the Charter pays special attention to the necessity of:

- inclusion of education for democratic citizenship and human rights education into the formal education programs on the level of pre-school, elementary, secondary and technical education, and training;
- inclusion of EDC/HRE on the principles of academic option in the higher school programs, especially in the system of higher pedagogic education;
- support of democratic governance in all the educational establishments as preferable type and principle of governance predetermining engagement of pupils, students, attendees, teachers, as well as interested parties in the process of management of educational institution;

- introduction of EDC/HRE trainings for teachers, other pedagogues, young leaders and trainers;
- recognition of the role of non-governmental and youth organizations in the support of education for the democratic citizenship and human rights education, especially in sphere of non-formal education. The states shall consider such organizations and their activities as the special constituent of educational system, provide support, favor promotion of EDC/HRE among interested parties, mass media and public at large;
- development of criteria for the evaluation of effectiveness of educational programs on EDC/HRE, receiving feed back and other forms of effectiveness evaluation;
- support of research in this sphere where special attention is to be paid to the research of educational programs, innovative practices, methods of studies and development of educational systems, as well as indicators and criteria, extension of these researches to other countries;
- contribution into the development of the educational methods which teach to live together in democratic and multicultural environment, provide knowledge and skills of social understanding, values of multilateralism and equality, support different religions and ethnic groups, regulate conflicts by means of non-violence and respect of the rights of others, fight all the forms of discrimination and violence.

The Charter recognizes the necessity of regular evaluation of the educational policy from the point of view of implementing the provisions of the Charter in the strategy and policy of the countries and encourages cooperation between the countries on this issue.

The Charter appeals for cooperation with the institutes of the Council of Europe for realization of aims through:

- promotion of common themes and interests;
- support of multilateral and international activities predetermining formation of the network of coordinators on the issues of education for the democratic citizenship and human rights education;
- exchange, development and extension of positive experience;
- informing all the interested parties on the aims and implementation of Charter provisions;
- support of European network of non-governmental, youth organizations and teachers in their cooperation.

The Charter requests the countries to share and exchange experience in EDC/HRE within the Council of Europe and other international organizations.

Review of projects and programs on civic education in the education system of Ukraine

For the years of independence of Ukraine the educational system experienced considerable changes in content, as well as in approaches to the selection of forms and methods of studies. Popularization of legal knowledge, as well as knowledge on human rights, and the necessity of training of active citizen become the basis of the new educational paradigm at the beginning of 21st century. The following tasks gained special importance for teachers: contribution into understanding of the role which education plays in democratic processes; extension of access to the best European and national achievements in content, forms and methods of civic education.

Due to vigorous activities of the civil organizations and their influence on the educational process the following themes became the main topics of various educational forums: increase of standard of education on human rights; upbringing of active citizen, formation of skills for civil actions of children and youth; contribution in cooperation between representatives of different layers of society in the process of civic education, etc.

As a result, different integrated courses gained popularity and allowed to introduce into the civic education such constituents as human rights education, multicultural education, etc. Due to realization of the projects on civic education by non-governmental organizations and in the process of realization of plans and programs of the Ministry of Education, Youth and Sport of Ukraine training and methodological resources on the above mentioned problems were developed and distributed.

As civic education in Ukraine is an optional subject, there are no teachers with the sufficient competences. The system of in-service teacher training does not presuppose training of teachers in civic education. Therefore, the courses of civic education are taught in general at the expense of sponsors and interested civil organizations and in most cases such courses are optional.

2005 in Ukraine was proclaimed the year of civil education during which the Ministry of Education made the first attempt to generalize experience in this sphere and coordinate the actions of all the interested parties (www.mon.gov.ua/international/topic/osv/osv.doc).

Within the last decades some measures were taken in Ukraine to implement civic education in the system of general secondary education.

The main content directions of the educational courses on issues of democratic education were the following:

- Human rights, children`s rights, international contracts;
- Equality of men and women;
- Settling disputes;
- Multilateralism;
- Tolerance;
- Environment, etc.

Concept of Civic Education (APS of Ukraine)

The concept was developed by the group of Ukrainian scientists and pedagogues within the large-scale Project «Education for Democracy in Ukraine» which took place at the end of 90th as a part of transatlantic program for support of civil society and was financed by the governments of the USA and the EU member states. The aim of Project was to favor introduction of education for democracy in the secondary schools of Ukraine. The document, offered for the revision and discussion by teachers and other interested parties, outlined conceptual frames of the system of civic education in Ukraine. The content of such Concept included such important points as aim, tasks, main principles, content, forms, methods and aims of implementation of civic education. The Concept was discussed during the round tables at the Ministry of Education and Academy of Pedagogic Sciences and was published for wide discussion. Its provisions are for the time being partially reflected in the State Standards for Basic and Complete Secondary Education.

Projects

1. Project «Education for Democracy in Ukraine»

www.edu-democracy.org.ua

The Project «Education for Democracy in Ukraine» was launched in March 2000 and its main aim was to favor the development of democratic political culture. The first event of the Project was to conduct the conference in Kyiv National University named after Taras Shevchenko in May, 2000. Project was directed on promotion of implementation of civic education in 9–11 classes of the general secondary educational establishments of Ukraine. With the support of the EU and the USA several Ukrainian, European and American institutions organizations and experts were jointly working on the Project implementation. European part of the Project was managed by the Institute of Society and Policy (the Netherlands) (Instituut voor Publiek en Politiek, IPP) and Marshon Center of the Ohio State University, USA. Transatlantic management was conducted by the CIVITAS International, France. The main tasks of the Project were the following:

- contribution into the development of the national policy of civil education in the secondary educational establishments;
- development of educational program for the general secondary education for outlining the aims and content of civil education;
- educational and methodological provision for teaching the civil education in general secondary educational establishments;
- re-training of teachers;
- creation of the network for the exchange of information, distribution of materials and support of civic education.

As a result of the Project implementation more than 150 teachers, teachers of in-service teacher training institutes, teachers of pedagogic institutes and universities, representatives of non-governmental organizations participated in the seminars and practical lessons. Course on civic education for the 9-11 grades was developed. Also the Project contributed into the establishment of the three resource centers (Lviv, Kyiv and Simferopol) and created the national network of experts on civic education trained within the project.

The Project finished in 2002.

2. Project «Civil Education for Ukraine»

www.civiced.org.ua

The Project was realized with the support of European Union and Representative Office of the European Commission in Ukraine. The main partner of the project in Ukraine was the Ministry of Education and Science of Ukraine, pilot regions included Kyiv, Vinnytsia, Kherson, and Volyn Regions. The project lasted from March, 2005 till March, 2008.

The main tasks of the Project:

- further development of the national educational program on civic education;
- training of the pedagogues on the problems of civic education in pedagogic universities and institutes of in-service teacher training;
- provision of methodological assistance for the teachers of civic education who works with the children with the special needs;
- support of associations and unions of teachers of civic education;
- support of measures directed on promotion of democracy.

The Project determined the spheres for the implementation of civic education. The following secondary school subjects provide for the integrity of civic education: «Human Rights», «Basics of Law», «Policy Basics», «Basics of Economics» and «Sociology» as closing subject of a cycle of social sciences.

As a result of project activities, the following methodological materials were prepared:

- 72 hour teacher training program for the teachers of civic education on the basics of history and law programs on courses at in-service teacher training institutes in different regions of Ukraine and 8 hour module for all the teachers;
- training manuals on civic education for the teachers of 9, 10 and 11 grades were developed;
- seminars were conducted for the system of in-service teacher training.

On the basis of activities of working groups and conceptual documents developed during realization of Project the recommendations concerning further teaching and status of civic education in Ukraine were prepared in the form of document addressed to the Ministry of Education and Science of Ukraine and the European Union.

All-Ukrainian Fund «Step by Step» has also become the partner

of this Project. Within the project materials for the issue «Provision of inclusive approach to the teaching of civil education» being the constituent part of the manual «Civic education: theory and methodology of studies» and the educational course «Equal possibilities and civic education» for 24 academic hours were developed. The latter course includes three blocks, such as «Realization of inclusive approach through the civic education teaching», «Special needs and civic education» and «The main principles of organization and functioning of inclusive educational establishment».

3. Project «Educational Tour on Civil Education» (2002) www.ime.edu-ua.net/navch.html

The Project was implemented by the Institute for the Information Technologies and Teaching Aids of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine with a support of United States Agency for International Development (USAID). The aim of the Project was to share with the experience of Ukrainian teachers in implementation of civic education in Ukraine with the teachers from Kazakhstan, Turkmenistan and Tajikistan. The following events were conducted within the Project:

- international partner network of teachers for sharing with their experience on civic education in system of secondary school was created (for the teachers of Ukraine, Kazakhstan, Turkmenistan and Tajikistan);
- during the education tour seminars on civic education were conducted: «Human and Children Rights», «Tolerance», «Ecological Education», «Dispute Settlement», «Multicultural Education»;
- meeting of teachers from Kazakhstan, Turkmenistan and Tajikistan with the Academician Secretary of the APS of Ukraine, Dr. O.V. Sukhomlynska, coordinator and author of the Concept of Civic Education was conducted;
- dissemination of educational and information materials on civic education in Ukraine and abroad.

4. The Information Methodic Debate Center (Street Law Program) http://yiec.narod.ru/e_dp03.htm

The Information Methodic Debate Center with the network of youth organizations in six cities of Ukraine (Simferopol, Lviv, Kharkiv, Dnipropetrovsk, Donetsk, and Odessa) from 1998 till 2000

has implemented the Street Law Program with the financial support of International Renaissance Foundation.

Program partners were Street Law Inc. Corporation; Ministry of Education and Science of Ukraine; State Committee on Family and Youth, Information Consultative Women Center; Kyiv Institute of Internal Affairs; Civil Society Institute; Ukrainian National Committee in Child's Rights Protection.

The aim of the program was to acquaint young people with the basics of democracy, human rights and liberties protection, functioning of laws and mechanism of their adaption.

The program task was to develop the course Street Law for general educational and out-of-school educational establishments, civil organizations with its further application for the education of teenagers. Target groups of the program were pupils of the general secondary educational establishments; teenagers and youth attributed to risk groups; teenagers from the colonies and community homes; pupils of boarding schools and orphanages; teenagers visiting youth clubs and civil organizations.

As a result the manual Street Law for the 8 grade pupils of the general secondary educational establishments and methodological recommendations for the teachers were developed and published; methodological recommendations provided by the Corporation Street Law Inc, Steps for Law, Democracy for All, Civil Initiative, Criminal Law for the out-of-school institutions and civil organizations were translated and adapted.

The range of educational seminars based on the manuals of the Street Law program was prepared and conducted; trainings for the trainer team were organized; methodological seminars, creative workshops for the teachers and heads of civil organizations were conducted; the manual Steps to Democracy was translated, adapted and published, in the framework of the Project further seminars on this manual were organized.

Manuals and programs

During the school year 2001/2002 due to the order of Ministry of Education and Science of Ukraine and support of the Institute of Higher Education of APS of Ukraine the pilot teaching of the course Basics of Democracy was organized in 20 higher educational establishments of Ukraine, in particular Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Professor V. Yevtuh, Associate Professor S.Tymoshenko), Dnipropetrovsk National University (Senior Teacher O. Gavriushyn, Assistant S. Stavchenko), National University «Lvivska Politehnika» (Associate Professor L. Mazur, Associate Professor L. Klymanska), Lviv National University (Associate Professor Ī. Kulinich), Institute of after-graduate education in Sevastopol (Associate Professor V. Dubrovskiy), Kharkiv State Pedagogic University (Professor L. Pivneva, Associate Professor V.Pasisnichenko) and others. More than 1000 students of the courses 1-5 listened to the course in 2001-2002, including future historians, political scientists, sociologists and social workers, managers and employees, state officials. All teachers who were trained at the pilot course Basics of Democracy mentioned its special relevance from the point of view of democratization process in Ukraine. Almost all the attendees expressed their wish to teach this course in the future and mentioned that the course should be included in the educational plans of higher educational establishments. The course motivated students to participate in student self-governance, formed in young people the readiness to discuss actual problems of academic life, etc. It was mentioned that the course was better perceived by the younger audience and does not require special preliminary training. Manual on democracy basics for the higher educational establishments was published in September 2003 and received recommendation of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Editorial staff consisted of the leading Ukrainian and Canadian scientists (J. Perlin, V. Andrushchenko, V. Volovych, A. Kolodiy, S. Riabov, A. Gorbachyk). Authors of the manual represented different social subjects and regions of Ukraine. Experts of the Institute of Higher Education of APN of Ukraine performed evaluation and review of the manuscript of the manual.

The educational modules for the in-service teacher training

courses «Inclusion and Civic Education» (for the teachers of all subjects), «Social Justice and Equal rights and Possibilities» (for the teachers of all subjects) were developed and implemented in the in-service teacher training institutes during 2002-2005. The educational and methodological manual published to support mastering of such modules was addressed to the teachers of civic education who work in the general secondary and special educational establishments of Ukraine. These materials were developed for implementation at in-service teacher training institutes as well as by the other pedagogic workers to provide necessary trainings for the pedagogues working in the general secondary and special educational establishments.

Besides, the following manuals were developed and published during the abovementioned period:

Pometun O. I. Street Law: textbook.: 8 grade / O. I. Pometun, T. O. Remekh, I. M. Geiko; edited by O. I. Pometun. – Edition 2, amended. – K.: PH A.C.K., 2003. – 207 p.

Learning Democracy. Lessons on Civic Education» (manual) Ragozin M. P. for 9-11 grades, 2001. – 150 p.

Manual for 9-11 grades. Civic Education (manual) Gorbatenko V. P., Polianskiy P. B. (9-11 grade), 2002.

European Studies (manual for teachers) and workbooks for students.

Learning to be Citizens (methodological manual for 7-8 grades, Verbytska P. V., Voytenko O. M., Mysan V. O.

SWISS-UKRAINIAN PROJECT «SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION FOR DEMOCRACY IN UKRAINE»

Swiss-Ukrainian Project in sphere of education «Support of the Development of Education for Democracy in Ukraine» (hereafter referred to as the Project) is conducted by Zurich University of Teacher Education, Institute of International Projects in Education and National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, on the basis of joint Agreement on Cooperation dated January 23, 2009 and the Treaty between the Government of Ukraine and Government of Swiss Confederation on technical and financial cooperation dated October 13, 1997.

Strategic aim of the Project is to enhance the influence of education on the development of civil society and democratic processes in Ukraine. In particular, this Project is aimed at extension of access for the educators to information about the main aspects of education for democratic citizenship and human rights education, and also favors the wide discussion of these problems from the point of view of public administration of education in Ukraine.

THE FIRST STAGE OF THE PROJECT

Within the first stage of the Project (from October 1, 2008 till December 31, 2009), the Public Administration, the President of Ukraine (hereinafter referred as NAPA) and Zurich University of Teacher Education in cooperation with leading experts in education from Ukraine developed:

- *draft Concept of Education for Democratic Citizenship in Ukraine;*
- *module «Education for Democratic Citizenship in Ukraine» for the students of Master Programs of NAPA on major «Public Administration of Education»;*
- *three manuals of the Council of Europe on EDC were translated and adapted:*
  - for pupils and teachers «Living in Democracy»;
  - for school principals: «Democratic governance of schools»;
  - for teacher training institutions: «Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights

Education»;

– *conducted*:

– three day seminar «Democratic Governance in Schools. To teach and live in democracy»;

– symposium «Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Ukraine: Problems and Prospects» (NAPA, Kyiv);

– symposium «Decentralization and standardization of Education in Switzerland» in ZPU (Zurich, Switzerland).

Draft Concept of Education for Democratic Citizenship (EDC) in Ukraine

The draft concept was prepared by the authors Prof. N. Protasova, Doctor of Pedagogical Science, L. Parashchenko, Candidate of Pedagogical Science (Kyiv, Ukraine), O. Ovcharuk, Candidate of Pedagogical Science, Prof. R. Gollob, PhD W. Weidinger (Zurich, Switzerland). Document defines challenges to the traditional model of society, preconditions for the appearance of new notion of democratic citizenship and education for democratic citizenship, formulates the aim, tasks and principles of EDC, and determines their content and target categories.

The Concept recommends the following steps for the introduction of EDC in the educational system of Ukraine:

1. to organize wide discussion of the importance of education for democratic citizenship by involving mass media, organizing round tables, conferences for pedagogues, scientists, representatives of civil society and public servants;

2. to include EDC into the programs of scientific researches, curricula and programs of educational establishments and scientific institutions as the cross-curriculum content lines and optional courses;

3. to develop courses, modules, educational and methodological materials for the basic education and in-service teacher training courses;

4. to develop the programs and train the specialists for the in-service teacher training courses;

5. to develop cooperation between organizations of civil society with the educational establishments; to support cooperation between the educational establishments and civil organizations for the realiza-

tion of programs, projects and initiatives on education for democratic citizenship;

6. to organize cooperation between the educational establishments and mass media for the implementation of education for democratic citizenship and support of building of democratic society in Ukraine.

Educational module «Education for Democratic Citizenship in Ukraine»

Educational module «Education for Democratic Citizenship in Ukraine» for the students of NAPA's Master Programs of major Public Administration of Education was prepared by the authors: Prof. N. Protasova, Doctor of Pedagogical Science (Kyiv, Ukraine), R. Gollob, PhD W. Weidinger (Zurich, Switzerland).

Main goal of Education for Democratic Citizenship in Ukraine Module is to give students a fundamental idea and basic concepts of theory and practice of democratic education in Ukraine, as well as of state and public administration in accordance to modern scientific approaches and to Ukrainian legislation; theoretical knowledge in basic universal tendencies and principals of education systems development and democratic administration mechanisms of education improvement on national, regional and local levels.

The subject Education for Democratic Citizenship in Ukraine is implemented as an optional subject for the major Public Administration of Education in the frame of Master Program on Public Administration. The time budget of the module Education for Democratic Citizenship in Ukraine is 30 hours.

Basic organizational forms of learning for Module Education for Democratic Citizenship in Ukraine are: lectures, workshops and practical training, individual work, preparation of individual tasks and control activities – individual presentations of papers, tests of final control.

EDC Manuals

In cooperation with the National Academy of Public Administration in the framework of project three manuals of the Council of Europe were translated, adapted and published.

➤ *Manual for the secondary school pupils «Living in Democracy.*

EDC/HRE lesson plans for lower secondary level».

This manual was translated and adapted by the Project expert O. Ovcharuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Scientific Associate, Head of the section for information, analytical and pedagogical innovations of the Institute for the Information Technologies and Teaching Aids of the NAPS of Ukraine.

The manual was created by the experts of the Council of Europe as the instrument for the teachers of the different subjects who work in the sphere of civic education.

Material of this manual is provided in easy and accessible form and may be used for the special course, as well as for the separate modules and units for different subjects. Civic education skills shall constitute the ground for the development of competent youth, capable of taking their own decisions in different spheres of life.

This manual was developed with the assumption that the notions

and the examples provided in the content of exercises and lessons are the same for Europe and Ukraine. Therefore, translators adapted the terminology but not the content of the manual, valuable for its authenticity and successful approbation in the educational establishments of many European countries.

➤ *Manual for the school teachers and principals «Democratic Governance in Schools»*

This manual was translated and adapted by the Project expert L. Parashchenko, Candidate of Peda-

gological Sciences, Dosent of the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, responsible secretary of the Association of School Principles of Kyiv, Principal of Kyiv Business Lyceum.

Authors propose the methodologies for the analysis and evaluation of school condition, algorithm for changing its key aspects, provide the examples of successful practice and ruin the stereotypes about the loss of power at democratic governance. But there is neither ideal democracy nor ideal school. This is constant dialogue, search and forward movement encouraged by this publication.

Ukrainian edition of this manual will favor the successful elimination of the remnants of the administrative and bureaucratic governance, strengthening of the civil-state model of education governance, formation of active civil position, high political culture and democratic values for all the participants of democratic process, that will greatly contribute to the strengthening of democracy in Ukraine.

➤ *Manual for teacher training institutions: «Tool on teacher training for education for democratic citizenship and human rights education»*

This manual was translated and adapted by the Project expert L. Vashchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Education Management of the National Academy

of Public Administration, the President of Ukraine.

In Ukrainian version of the manual «Education for Democratic Citizenship» translators adapted the terminology, added information concerning formation of a new type of democracy in Ukrainian society and choice of an active forms of learning, development and implementation of the policy in fiend of education for democratic citizenship in Ukraine, recommendations on implementation of education for democracy.

Proposed manual may be useful for pedagogues in the system of

in-service teacher training and training of school administration, in the system of general secondary education it could be used by teachers as methodological recommendation, in the system of higher education for training of the future teachers of how to learn and live in democracy, for Ukrainian scientists conducting research on the reformation of education on the ground of democratic citizenship and also for all the people interested in the future of Ukrainian education and its development on the European level.

Pilot introduction of the manual was accompanied by three seminars for the following target group – teachers, school principals and managers in sphere of educational.

Seminar

Within the Project from March 2 to March 5, 2009 three day seminar «*Democratic Governance in Schools. Teaching and Learning*

Democracy» was conducted for the school teachers and concerned the pilot implementation of separate chapters of the manual «*Living in Democracy»* (March 2, 2010) and the seminar for school heads on issues of democratic governance in educational establishment (March 4, 2009), and

the closing seminar for all the groups of participants (teachers, school heads and managers in sphere of education) – on March 6, 2009.

32 representatives from 14 pilot educational establishments of Kyiv and Kyiv Region participated in the seminars, during which teachers visited pilot lesson in the General Secondary School № 41 and implemented 2 chapters of the manual «*Living in Democracy»* with the definite methodology for the pupils of 8 grade of their educational establishments. During the closing seminar on March 6, 2009 participants presented their reports on implementation of the manual of Council of Europe in their educational establishments.

Symposia

Within the Project two meetings of project experts were conducted in Kyiv and Zurich. Their main aim was to sharing experience and scientific opinion concerning the development of education for democratic citizenship in Ukraine, Switzerland and worldwide.

➤ *Symposium «Education for Democracy» (April 23–24, 2009, NAPA, Kyiv)*

Ukrainian and Swiss experts from different educational sectors –

teachers, school principals, heads of educational establishments, staff of the governmental bodies responsible for education – participated in the event.

Swiss party was represented by Walter Bircher, Rector of Zurich University, Wiltrud Widinger, Head of the Project, Co-Head of the Institute of

International Projects in Education; Rolf Gollob, Head of the Project, Co-Head of the Institute of International Projects in Education, teacher of Zurich University of Teacher Education and group of experts. The Ukraine party was represented by the group of experts of the National Academy – Rector of NAPA Volodymyr Prykhodko, the Head of the Project in Ukraine Prof. Natalia Protasova, Head of the Department of Education Management of NAPA; Prof. Liudmyla Vashchenko; experts Liudmyla Parashchan-ko and Oksana Ovcharuk.

The agenda of the symposium included the most urgent problems of education and ways of their solving.

Rector of Zurich Pedagogic University delivered the report «International Cooperation in Education – Predetermined Necessity or Actual Need».

Perspectives of Swiss-Ukrainian exchange of specialists in sphere of democratic education on the basis of comparing of two democracies were highlighted by Rolf Gollob, head of the Project in Switzerland.

Symposium continued with the group work. Participants discussed the following topics: the democratic leadership in the system of education, establishment of democratic environment in education, practical implementation of the strategy of democratic education development.

➤ *Symposium «The strategy of the EDC Development in Ukraine and Switzerland: European Perspectives» (from September 28 to October 4, 2009, Zurich, Switzerland)*

The Swiss party was represented by Walter Bircher, Rector of

Zurich University of Teacher Education; Benedict Hauzer, Scientific Advisor of the State Secretariat for Education and Research of Switzerland, Wiltrud Weidinger and Rolf Gollob, heads of Project in Switzerland, Co-Heads of the Institute of International Projects in

Education; teachers of Zurich University of Teacher Education of and the group of experts. The Ukrainian party was represented by the the Head of the Project in Ukraine Prof. Natalia Protasova; Vice-President of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Volodymyr Lugoviiy, Rector of the University of Educational Management of NAPS of Ukraine Victor Oliynyk, Professor of the Department of Educational Management Liudmyla Vashchenko, Dosent Liudmyla Parashchanko, expert Oksana Ovcharuk, as well as school principals and experts in education.

Key issues of the discussion:

- Influence of the methods of democratic governance on the structure of education system;
- Status quo of the development of education for democratic citizenship in Ukraine and Switzerland;
- Qualification training for teachers on interdisciplinary approach to the implementation of civic education;
- The state of being of implementation of subjects on civic education (in schools, universities and in the system of in-service teacher training;

- Democratic school as a challenge on the way of building of civil society in Ukraine;
- Conceptual basics and prospect of implementation of civic education in Ukraine and Switzerland.

In the framework of symposium the range of visits to the educational establishments of Switzerland took place:

- visit to the secondary school in Hombrechtikon, visit of primary and secondary classes. Model lesson of EDC/HRE teaching.
- visit to the Deptment of Continuing Professional Development and Postgraduate Studies of Zurich Pedagogic University;
- visit to focus Gymnasium in Lucerne for the lesson on education for democratic citizenship and human rights education conducted in the form of discussion of pupils with the Members of Swiss Parliament;
- visit to the National Parliament of Swiss Confederation.

Within the visit the Project experts determined the main direc-

tions for the implementation of education for democratic citizenship in Ukraine taking into account Swiss experience, conducted working meetings dedicated to sharing experience in the sphere of introducing of civic education, discussed the prospect of implementation of the module «Education

for Democratic Citizenship» for the students of Master Programs on the major «Public Administration of Education» of NAPA, and discussion of the structure of draft concept of EDC implementation in Ukraine, summarized the preliminary results and outlined further prospect of implementation of EDC in Ukraine.

THE SECOND STAGE OF THE PROJECT

The second stage of the Project (March 3, 2010 - December 31, 2011, provides the following *tasks*:

- translation into Ukrainian, adaptation and publishing of the CoE's manual «*EDC/HRE Volume I: Educating for democracy - Background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers*»;
- translation into Ukrainian, adaptation and publishing of the educational manual «*EDC/HRE Volume II: Growing up in democracy - Lesson plans for primary level on democratic citizenship and human rights*»;
- development and publishing of *brochure for public servants* «*Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*»;
- conducting *2 day seminar* «*Education for democratic citizenship in Ukraine*»;
- organization of *2 day All-Ukrainian inception seminar* «*Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Ukraine*»;
- of Seminar in Sevastopol «*Education for Democratic Citizenship in Ukraine*»;
- of *International Symposium* «*Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Ukraine: Problems and Prospect*» in Kyiv with the participation of group of Swiss experts;
- part in the *International Symposium* «*Education Between Standardisation and Decentralisation in Switzerland*» in Zurich with the participation of group of Ukrainian experts;
- development and implementation of the *module* «*Management of Changes in Education*» for the major «Public Administration of Education»; preparation and publishing of the educational and methodological materials;
- conduction of implementation of the *module* «*Education for Democratic Citizenship*» for the major «Public Administration of Education»; preparation and publishing of the educational and methodological materials;
- dissemination of the Project products in all the regions of Ukraine and building of the pilot networks of regional coordinators,

pilot schools, pilot in-service teacher training institutes;
– conducting information campaign for the dissemination of EDC materials.

Manuals on EDC

From July to December, 2010, experts of the project O. V. Ovcharuk and L. I. Parashchenko translated into Ukrainian and Russian and adapted manuals of the Council of Europe on EDC/HRE:

➤ *EDC/HRE Volume I: Educating for democracy - Background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers*

Authors: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger (editors)

The objective of this manual is to support teachers and practitioners in Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (EDC/HRE). It addresses key questions about EDC and HRE, including competences for democratic citizen-

ship, the objectives and basic principles of EDC/HRE, and a whole school approach to education for democracy and human rights.

The manual consists of three parts. Part I outlines the basic principles of EDC/HRE as far as they are helpful and meaningful for the practitioner. Part II gives guidelines and tools to design, support and assess the students' processes of constructivist and interactive learning. Part III provides toolboxes for teachers and students in EDC/HRE.

➤ *EDC/HRE Volume II: Growing up in democracy - Lesson plans for primary level on democratic citizenship and human rights*

Authors: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger (editors)

The manual «Growing Up in Democracy. Lesson Plans for the Primary Level on Democratic Citizenship and Human Rights» was developed by the experts from the Council of Europe as a tool for primary school teachers and for teachers of different subjects.

Training material herein was presented in easy, accessible form that allows to use it for teaching of a special course, as well as for teaching of the separate modules and themes in the classroom with different academic disciplines. Manual contains the lesson plans, recommendations for teachers and school heads, hand-outs for students. The manual was translated and adapted to the conditions of teaching in primary school of Ukraine. It was developed for teachers and trainers and can be used in system of in-service teacher training.

Experts of the Project O. V. Ovcharuk, L. I. Parashchenko and L. N. Vashchenko developed recommendations for implementation of the manuals into the educational process:

- for comprehensive school students *Growing up in democracy - Lesson plans for primary level on democratic citizenship and human rights*;
- for teachers and principals *«Democratic Governance in Schools»*;
- for in-service teacher training on education for democratic citizenship and human rights education *«Educating for Democratic Citizenship»*.

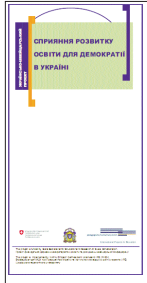
Module «Management of Changes in Education»

During the second stage of the Project program the module «Management of Changes in Education» for the students of the major «Public Administration of Education» of the National Academy of Public Administration was developed by the group of Ukrainian and Swiss experts.

Information materials about the project and project products

In the framework of the information campaign for promotion of EDC/HRE in Ukraine leaflets about the project and the manuals of the Council of Europe on EDC/HRE were developed.

1. *Leaflet about the Project* - contains information about the main aim, objectives and strategy of the Project, as well as about products, activities and events conducted in it's framework.

2. *Leaflet «Manuals of the Council of Europe on EDC/HRE»* - contains brief information about each of five CoE manuals, translated and adapted within the Project. In the form of annotations reader can receive the information about the authors, content, target groups and methodological basis of the manual.

For dissemination of the manuals EDC/HRE among the participants of project activities, and also for pilot schools, pilot in-service teacher training institutions and other organisations all the manuals and information materials were replicated on CDs which contain:

- Manual for teachers: «Living in Democracy».
- Manual for school principals: «Democratic Governance of Schools»;
- Manual for in-service teacher training institutions: «Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education»;
- Manual for teachers and trainers «Growing Up in Democracy – Lesson Plans for the Primary Level on Democratic Citizenship and Human Rights»;
- Manual for teachers «Educating for democracy- Background Materials on Democratic Citizenship and Human Rights Education for Teachers»;
- Information brochure about the EDC/HRE in Ukraine and informational leaflets.

Implementation of the Project results

Activities

Press Conference «Education for Democratic Citizenship. Youth Chooses Democracy in Action»

➤ *Press conference «Education for democratic citizenship. Youth chooses democracy in action»*

with participation of Yuriy Kovbasuk, President of National Academy, Boris Zhebrovskiy, First Deputy Minister of Science and Education of Ukraine, Oleksandr Pavlichenko, Director of Information Bureau of the Council of

Europe in Ukraine and Rolf Gollob, Co-head of the International Projects in Education of Zurich Pedagogical University, expert of the Council took place on 23rd of June, 2010.

Participants of the press conference presented the program «Education for democratic citizenship in Ukraine» within the limits of the Project and also presented manuals of the Council of Europe, for the first time printed in Ukrainian language and adapted for

implementation in Ukraine: manual for students and teachers «Living in Democracy», manual for schools principals «Democratic Governance in Schools», and manual for teacher trainers «Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education».

20 newspapers, 5 internet portals and 2 TV channels were regis-

tered at the press conference. As a result, 9 editions and 7 web-portals published information about the Project. A short story about manuals of Council of Europe on EDC\HRE was shown on the TV channels «Kyiv» and «Culture». The online broadcast of the event was conducted on web-site of news agency Ukrinform.

All-Ukrainian Inspection Seminar «Education for Democratic Citizenship in Ukraine»

On 16-17 of November, 2010 the Inspection All-Ukrainian Seminar «Education for Democratic Citizenship in Ukraine» took place in the National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine.

More than 70 delegates from all over Ukraine participated in the 2-days All-Ukrainian Inspection Seminar «Education for Democratic Citizenship in Ukraine», which took place in the National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine (NAPA)

in the framework of the Swiss-Ukrainian Project «EDC in Ukraine». Project is implemented by NAPA and Zurich University for Teacher Education.

The seminar was opened by the President of NAPA Yuriy Kovbasiuk, Vice-President of NAPS of Ukraine Volodymyr Lugoviy, National coordinator on EDC/HRE Raisa Yevtushenko, representative of the parliamentary Committee on Education and Science Krasnyakova Eugene, representative of the Presidential Administration of Ukraine Olena Okhrimenko and the Head of the Project in Ukraine Nataliia Protasova.

During the Seminar administrators in sphere of public administration of education - deputy heads of regional departments of education, heads and the deputy heads of in-service teacher training institutes from all the regions of Ukraine, heads of pilot schools, representatives of the local bodies of self-government as well as the wide audience of educators were offered to discuss the project of the

Concept of Implementation of Education for Democracy Development in Ukraine. By results of this discussion the Recommendations to the public authorities on EDC/HRE implementation were developed.

The second core element of the Seminar – presentation of teaching and methodical pack of the Council of Europe on EDC/HRE. Pack includes: manual for the teacher and students «Living in Democracy» vol. III, manual for the school heads «Democratic Governance of Schools», Tool on EDC/HRE for the system of in-service teacher training. All the manuals on EDC/HRE were recommended for introduction into the national educational process in the framework of the Swiss-Ukrainian Project «EDC in Ukraine» due to the partnership with the Ministry of Education and Science of Ukraine.

During the second day of the Seminar delegates and experts referred to the discussion of the Concept of Implementing of Education for Democracy in Ukraine. After the presentation of concepts, discussion took place in two groups, each of which submitted their comments and suggestions.

As a result of the Seminar, a nationwide network of regional coordinators and pilot schools and the scheme of distribution of educational materials were revised. The scheme of EDC/HRE implementation in Ukraine was outlined.

Symposia

Symposium «Decentralization and standardization of Education in Switzerland»

From 26th till 30th of September, 2011 visit of Ukrainian delegation to the Swiss Confederation took place. Among the members of delegation there were representatives of Presidential Administration of Ukraine, National academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, and National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS).

The Presidential Administration of Ukraine was represented by Mrs. Larysa Fugel - First Deputy Head of the Department for the Personnel Policy of the Department for the Regional and Personnel Policy.

NAPA was represented by professors, teachers and post-graduate students: Head of the Project in Ukraine and the Head of Department of Educational Management Professor Nataliia Protasova; Head of Department for Economics and History of Economy Professor Volodymyr Bodrov; Professor Radmyla Voitovych; Associate Professor L.I. Parashchenko; post-graduate students Valentyna Poltorak – Project Operative Manager and Orest-Mar`yan Kurylo - the Deputy Head of Stryijskyi District Council.

Leading scientists in the field of education were delegated by the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: Volodymyr Lugovy - Vice-President of NAPS, Director of the Institute of Higher Education; Nellia Nychkalo - Academician-Secretary of Department for Professional Training and Adult Education of NAPS; Andrii Gurzhii - Adviser of Presidium of NAPS; Valerii Bykov - Director of the Institute for the Information Technologies and Teaching Aids, Victor Oliinyk - Rector of University of Educational Management. Rectors of in-service teacher training institutes and expert in civic education Nataliia Klokar, Maria Lapenok and Oksana Ovcharuk were among the members of Ukrainian delegation.

During the visit delegates were offered an opportunity to familiarize with an education system of Switzerland.

In the framework of the visit to the National Parliament of the Swiss Confederation scientists acquainted with a political system of the country and had an informal meeting with Mrs. Doris Fiala, member of the Parliament and former Head of the Liberal party of Switzerland. During conversation there were, in particular, discussed issues of efficiency of centralized and decentralized approaches to public administration of education in both countries, as well as a question of support to a sustainable development of civil society. In conclusion Mrs. Fiala has expressed hope of the further fruitful cooperation between educators of Ukraine and Switzerland.

On September, 29th delegates participated in symposium «Decentralization and Standardization of Education in Switzerland» – the second part of scientific exchange within the limits of a current phase of the Project. The first part took place on May, 20th, 2011 in the National Academy during the international symposium «Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Ukraine: Problems and Prospect» with participation of Swiss educa-

tors. It was devoted to the questions of decentralization of education in Ukraine. «Symposium-answer» in Zurich was dedicated to the issues of expediency of standardization of education in Switzerland.

In her opening speech Sabrina Larcher Klee, Vice-President of Zurich University of Teacher Education, noticed that education always played the leading role in preparation of future generations for an active participation in civil society life. "It is important to remember that educational institutions not only support with knowledge and abilities, but also, at the same time, impart certain values. That is why the wide discussion of the tasks of modern education systems and systems of public administration in the context of both countries is actual and vital for developing democratic society.

Benedikt Hauser, Scientific Advisor on Education of State Secretariat for Education and Research SER, in his speech has noticed that the scientific exchange between scientists of Ukraine and Switzerland gives the unique possibility to compare the Swiss experience of decentralized education system with Ukrainian prospect. «Unlike Ukraine, which aspires to decentralize education system, Switzerland works over a question of standardization of education at the national level. In this context the question of maintenance of equal possibilities and high standards on education is one of the most important and vital for both countries», Mr. Hauser emphasized.

Hans Ambühl, General Secretary of the Swiss Conference of Cantonal Ministers of Education (EDK), has mentioned that today Switzerland is discussing the question of expediency of carrying out harmonization and standardization of education system. He underlined that harmonization and standardization not obviously are the most effective methods of democratic structures creation and granting equal possibilities in educational systems.

Nataliia Protasova, Head of the Department of Educational Management, National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, and Head of the Project «Education for Democratic Citizenship in Ukraine and Switzerland», in her speech «Decentralisation as an element of democratisation in Ukraine» has pointed out the importance of decentralization of an education system in Ukraine, in particular within the limits of administrative reform. «State educational policy in Ukraine is implemented on the basis of democratic ideas and principles. Education for Democratic

Citizenship and Human Rights becomes an important part of the state policy, focused on development of democratic society. The policy directed on implementation of Education for Democratic Citizenship and Human Rights is developed taking into account regional peculiarities and decentralization of educational management. That is why education for democracy development in Ukraine has to be implemented on different levels – national, regional, and local», Mrs. Protasova noticed. In this context it is difficult to overestimate the influence the Project «Education for Democratic Citizenship in Ukraine and Switzerland» results and its role in development of Education for Democratic Citizenship in Ukraine. Project promotes the expansion of access to information about the main principles of democratic citizenship first of all for educators. It as well is aimed to stimulate discussion devoted to vital issues of public administration of education in Ukraine in the context of democratization, decentralization of education, and expansion of autonomy for educational institutions.

During the second part of a symposium discussion have continued in five focus groups. Delegates debated place of civic education in the national curriculums of both countries, the question of choice between an autonomy and standardization for educational institutions, importance of introduction of education for popularization of a healthy way of life, historical aspects of civic education development in Switzerland in a context of modern changes, and aspects of the national civic education network development.

In conclusion, hosts of symposium - professors of Zurich Pedagogical University Beatrice B rgler and Beatrix Zumsteg, underlined that the symposium provided the exceptional possibility for a scientific exchange between educators from Switzerland and Ukraine.

Building of All-Ukrainian network for EDC/HRE implementation

All-Ukrainian network of regional coordinators

As a result of the Inceptional Seminar, a nationwide network of coordinators for implementation of EDC/HRE materials. Network includes representatives of 25 regions of Ukraine and the cities of

Kyiv and Sevastopol.

Network of Coordinators involved the representatives of Regional Institute of In-service Teacher Training and the representatives of the Departments of Education of Oblast State Administrations.

All-Ukrainian network of pilot schools

In November-December, 2010 the network of pilot schools was build for dissemination and implementation of manuals on EDC/HRE, adopted within the Project. Network involved 103 pilot schools from all the regions of Ukraine, and cities of Kyiv and Sevastopol. In particular, it includes 62 pilot schools from urban area, 40 schools in rural area, and the school of International Children Center Artek.

Implementation of EDC through the System of In-service Teacher Training

Manuals and other materials on EDC are also disseminated and implemented in educational practice through the System of In-service Teacher Training of Ukraine.

In 27 institutes of in-service teacher training, operating in all regions of Ukraine, Kyiv and Sevastopol implement the EDC/HRE manuals and training materials. Materials are used in the training process.

Network of Project Partners

The strategic project partners are:

- Representative of the Council of Europe in Ukraine,
- Swiss Cooperation and Development,
- Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine,
- Committee of Verkhovna Rada of Ukraine for Education and Science,
- National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
- University of Educational Management, NAPS of Ukraine.

Information campaign

The press conference «Education for Democratic Citizenship in Ukraine. Youth Choses Democracy in Action», held on 23 June, 2010

was launched an information campaign of the second phase.

From 1 to 3 November, 2010 during the conference «European Studies» school principals from all over Ukraine received the information on EDC/HRE and the manual «Living in Democracy», «Democratic Governance of Schools».

16–17 November, 2010 at the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, the Ukrainian Inception Seminar «Education for Democratic Citizenship in Ukraine» took place. During the seminar, delegates received a full package of training and information materials on EDC/HRE: teaching aids, adapted and translated in 2010, an information leaflets about the project and a about the manuals, CDs with manuals, a draft Conceptual document on EDC/HRE.

Website

The web-page on the portal of the National Academy of Public Administration of Ukraine of the Project was created to support the project activities.

On the web-page full information about the Projects, project activities and all the materials on EDC are available for downloading.

<http://napa-portal.academy.gov.ua:8101/international/swiss/default.aspx>

Influence of the Project results on development of EDC in Ukraine

The Project promoted expansion of access of educators to the information on main principles of democratic citizenship which has found reflection in the maintenance of the general secondary education.

Discussion of the main issues of public administration of education in Ukraine in a context of democratization, decentralization of educational management and expansion of an autonomy of educational institutions has been initiated.

Dialogue between experts in the field of EDC/HRE of two countries is based and teaching materials for EDC/HRE for implementation into the system of the general secondary education and system of in-service teacher training and heads of schools training in

Ukraine was initiated.

The training program on education for democratic citizenship for civil servants in an education sphere was established in the National Academy of Public administration, the President of Ukraine.

The project became a platform in research of materials on civic education and human rights education, has united scientists, civil servants, heads of schools and teachers for development of the project of the concept and recommendations on implementation of the state educational policy for democracy development in Ukraine.

Networks of educational institutions, regional coordinators and partners for implementation of education for democratic citizenship and human rights education in Ukraine are built.

List of references

1. The Project Civic Education // New Age. - 2005. - # 4. - P. 33-34.
2. Basics of Democracy: Manual for students / by A. F. Collodion. The third edition updated and enlarged. - Lviv: Astrolabia, 2009. - 832 p.
3. The Project «Education, Aimed to Form Democratic Citizenship / Electronic resource: <http://culture.coe.int/citizenship>
4. Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Recommendation CM/Rec(2010)7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 as proposed by the Steering Committee for Education (CDED). - Council of Europe Publishing, 2011 - 38 p.
5. Democratic Governance of Schools : Manual [E. Beckmann, B. Trafford]; translation from Engl. and adapted by L. I. Parashchenko; edition of Ukr.version N. G. Protasova. - K.: NAPA, 2009 - 100 p. - (Learning and Living Democracy).
6. Living in Democracy - /R. Gollob,P. Krapf; edited by R. Gollob, P. Krapf and others; translated from Engl. and adapted by O. V. Ovcharuk; edition of Ukr. version - N. G. Protasova. - K.: NAPA, 2009. - 212 p. (Learning and Living Democracy. Volume I).
7. Education for Democratic Citizenship: Background materials

on Democratic Citizenship and Human Rights Education for Teachers; (edited version - September, 2007) / R. Gollob, E. Haddleston, P. Krapf and others; translated from Engl. and adapted by L. M. Vaschenko, chief editor – E. Haddleston; edition of Ukr. version – N. G. Protasova. – K.: NAPA, 2009. – 92 p. (Learning and Living Democracy).

9. Educating for Democracy - Background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers / R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger; translated from Engl. and adapted by L. I. Parashchenko, chief editor – R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger and others; edition of Ukr.version – N. G. Protasova. – K.: NAPA, 2011. – 162 p. (Learning and Living Democracy. Volume I).

9. Growing Up In Democracy - Lesson plans for primary level on democratic citizenship and human rights / translated from Engl. and adapted by O. V. Ovcharuk, chief editor – R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger and others; edition of Ukr.version – N. G. Protasova. – K.: NAPA, 2011. – 162 p. (Learning and Living Democracy. Volume II).

---

¹Education for democratic citizenship, Tool on Key Issues for EDC Policies, by David Kerr, Bruno Lossito. – 2001–2004, Strasbourg, p. – 4. (27 p.)

CONCEPT OF IMPLEMENTATION OF EDUCATION FOR DEVELOPMENT OF DEMOCRACY IN UKRAINE

Introduction

The global processes of democratization that swept most of the world became an important feature of social and political life of the world community at the end of XX–XXI centuries.

Changes in the geopolitical map of the world, the revival of democracy in European countries, the establishment of new democratic governments and policies in many countries led to changes in the social consciousness of citizens, gave impetus to the development of new, democratic idea and the separation of common democratic values.

Significant influence on the establishment and development of democratic values to the activities of those international organizations that protect and support human rights, uphold democratic principles of governance, develop and implement a system of support of universal values, contribute to the spread of information necessary for peaceful coexistence and development of democratic civil societies.

The integration of Ukraine into European and world community was recognized as the priority of the strategic development. The reform of public administration, whose main objective is to transform social relations «State-Citizens», based on understanding of the basic tasks of government as an obligation to fulfill the needs of society and ensure the rights and freedoms. For administrative reform it is essential to involve citizens into administrative processes.

Ukraine seeks to bring the activities of all its institutions to EU standards. In democratic states for each generation it is essential to have knowledge, understanding and practical application of democratic principles. In this regard, a major role in establishment of democratic values in society plays an education system which aims to promote conscious and active citizens, able to live and work in civil society that is constantly updating and evolving. This meets the objectives of Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, which is successfully implemented in Europe and all over the world.

ESSENCE AND COMPONENTS OF EDUCATION
FOR DEVELOPMENT OF DEMOCRACY IN UKRAINE

Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education [Rec. (2010) 7] was adopted by the Committee of Ministers. It indicates the main tasks for the governments of member states in implementing education for democratic citizenship and human rights practices in developing and implementing national policies.

In particular, in this document democratic citizenship is defined as a concept that can be realized in several fields – **political, legislative, cultural, social** and **economic**. And so the notion of democratic citizenship can be applied not only on regional and national level, but also on the global and European levels. Democratic citizenship is not limited with the legal status of citizens. It includes all aspects of life in democratic society and related issues such as sustainable development, participation in democratic processes for people with special needs, gender equality, prevention of terrorism and others.

Education for Democracy Development (EDD) is a complex system of direction and socio-political activities that subordinate objectives, forms, methods and actions of public authorities, local government, all institutions of civil society, and mass media for creation of the environment for individuals to receive during their life the value oriented knowledge, effective skills, competencies and experience, required for the active life of citizens in a democratic society, as well as for realization and protection of human rights, democracy and supremacy of law.

Education for democracy in Ukraine – is a comprehensive line of state-directed social activities for implementation during the life of a wide range of approaches, programs and initiatives, where the leading role is given to the Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, which in turn take into account the experience of implementing of such programs as civic education, peace education, education for sustainable development, education, poly-cultural education etc.

Education for democracy in Ukraine as the system is developed and spreaded through all the levels of education – pre-school, secondary, professional technical training, higher education, in-service training and adult education; it is integrated into all forms of education – formal, non-formal and informal education.

Education for Democratic Citizenship (EDC) – includes training, public education, information, practices and activities aimed to acquire individual knowledge, skills and competencies for the development of active citizenship and behavior that will expand opportunities for citizens to realize and protect their democratic rights and responsibilities in society, to value diversity and actively participate in a democratic society, to promote and protect democracy and the supremacy of law.

Human Rights Education (HRE) – includes training, education, information, practices and activities aimed to acquire individual knowledge, skills and competencies for the development of attitude and behavior that empowers citizens to help to create and protect their overall culture of human rights in society to promote and protect human rights and fundamental freedoms. Education for democratic citizenship and human rights education are closely interrelated and support each other. They differ in the context of the main areas of attention and action, but not in goals and practices.

In democratic citizenship education the main focus is on democratic rights, responsibilities and active participation of civil, social, political, economic and cultural spheres of society.

Human Rights Education covers a wide range of human rights and fundamental freedoms in all aspects of life.

Implementation of Education for democracy development in Ukraine should be implemented in the following areas:

- *Formation of knowledge and understanding*, that provides the foundations for the formation of background and believes;

- *Formation of skills and competencies* that provide the ability for active civic engagement and human rights;

- *Formation of values and attitudes* of citizens, including the acquisition of values, relationships, personal settings, behavioral settings that create a basis of understanding and application of competencies in real life;

- *Creation of favorable democratic environment* involves creation of a favorable atmosphere, environment, climate in a social environment (family, school, community, village, city, region and country).

The aim of implementation of the Concept of Education for Democracy Development in Ukraine is to consolidate the efforts of administration, education department and local governments,

NGOs, the society by and large and certain people in democratic environment and supporting active citizenship.

Target groups: Pupils and students, teachers, academics, civil servants, local government staff, members of NGOs and associations, all citizens.

Stockholders: central and regional education management bodies, local governments, educational institutions of all types, non-governmental organizations and associations, the general public.

This direction came through the adoption due to its distribution in 1999 by the Council of Europe Declaration and Program on education for democratic citizenship based on rights and responsibilities of citizens. By these documents it was stated, that the education for democratic citizenship and human rights education should be the main component of all educational policies, educational, cultural and youth policies and practices¹.

POLICY AND IMPLEMENTATION MECHANISMS FOR DEVELOPMENT OF EDUCATION FOR DEMOCRACY IN UKRAINE

State policy in Ukraine is based on democratic ideas and principles. Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE) becomes part of the policy, which aims to promote democracy in society.

Policy implementation of education for democracy in Ukraine lies in taking into account regional peculiarities and the decentralization of educational management. In this regard, the introduction of education for democracy in Ukraine should be spread at different levels (national, regional and local).

At the national level, implementation of education policy for the development of democracy must include the conceptual, legal, logistical and scientific and methodological support and develop national action plan.

At regional level, implementation of education policy for the development of democracy must take into account regional peculiarities, historical and cultural traditions and needs of the general public and ensure the implementation of national and regional action plan.

At the local level, the policy of implementation of education for democracy should be supported by wide circles of society through the activities of public social institutions, agencies and civil society organizations, media participation for all citizens in the democratic process.

Mechanisms of education for democracy in Ukraine should consider the specific features and structure of state and local governments, NGOs, educational institutions, and social institutions.

State management of the education for democracy in Ukraine is considered as a socio-educational process, whose main function is to ensure the educational needs of society and personality. Content management includes the development of educational policy, standards, content and quality requirements of education, support innovation processes, educational institutions in the transition mode of development and is a series of studies, review, predicting changes in the education, development and implementation of program-target projects and management support innovation processes in this area.

ANNEX II

NETWORK INFORMATION RESOURCES AND PORTALS:

- <http://www.kar.net/~iearn> - web page of the Ukrainian national network of international programs I * EARN, through which students of more than 80 countries make concerted international and national telecommunication projects in various directions.

In Ukraine the program was introduced in 1998 and provides opportunities to collaborate through the Internet for students and teachers of secondary schools in joint online projects in the following areas: civil society, social science, art and language projects, and various academic subjects.

Most of the projects aimed at studying and practical application of human rights, environmental and social problems.

- <http://www.alliance.in.net.ua> - **Donetsk City Public Organization «Alliance»**, which is an information and advisory support of youth NGOs of the region.

- <http://www.ildadcu.org.ua> - **Association of Democratic Development and Governance in Ukraine** - independent, non-profit NGO, which may include individual and collective members (local councils at all levels, local agencies and regional development deputy groups, individual members of parliament and local councils, local and regional authorities, citizens of Ukraine, a team of agencies and other organizations) that promote the development of local and regional government as one of the foundations of a civil society in independent Ukraine.

The aim of the Association is fully cooperate radical improvement of the historical, civic education and of social institutions in Ukraine; meet professional needs of Teachers of History, Civic Education and Social Sciences and protect their professional interests, to promote democratization and support civil society development in Ukraine

- http://yiec.euro.ru/r_d.htm – web page of The **Information Methodic Debate Center** (the IMDC), founded in Kiev in 1995.

Now there are 8 regional debate centers that implement various projects directed on the discussion of civic education

- <http://www.cdd.kiev.ua> – web page of **Resource Center for Democracy and Development**.

- <http://www.iatp.org.ua/cen/libr/infodoba.html> – web page of the **Association of Teachers of History and Social Sciences**, established and registered in 1997 in Lviv – public organization that unites teachers of several regions of Ukraine.

- <http://home.skif.net/~dhrr> – web page of the **Donetsk School of Human Rights**. The organization aims to conduct workshops, seminars, summer schools, conferences on civic education, training and publication of textbooks and manuals on civic education, to study the processes of civil society and rule of law, conducts informational and educational activities

- <http://iatp.org.ua/eyp> – **European Youth Parliament of Ukraine**

- <http://www.ukrcivnet.iatp.kiev.ua> – **Institute for Civic Education**, National University of Kyiv-Mohyla Academy «, which contains useful information about research projects, teaching tips, book, links to Internet resources for civic education information on seminars, conferences

- <http://westukr.itgo.com> – portal **Interactive Technologies for Civic Education**.

- <http://www.ngoukraine.kiev.ua> – information server for NGOs, created by the British Council in collaboration with international donors and civil society organizations in Ukraine.

The aim of the server – access to various information about NGOs operating in Ukraine. Here you can find a comprehensive database of NGOs of Ukraine, information on grant programs of seminars and conferences on public sector development, international experience of public sector and others. Information is provided in Ukrainian, Russian and English

- <http://www.edu-democracy.org.ua> – web page of the project «**Education for Democracy in Ukraine**», launched in the transatlantic initiative to support civil society in March 2000. The main objective of the project – the introduction of civic education in the educational process in Ukraine, namely in 9–11 high school classes

- <http://viaduk.net/ccc> – web page of the **Foundation «Counterpart Creative Center»** the aim of which is the development and implementation of programs aimed at promoting human creative activity, promote the ideals of civil society, addressing the educational, social, cultural, scientific nature, strengthening non-governmental non-profit sector organizations in Ukraine

- <http://www.cps.itgo.com> – site of the **Center for Political Studies** (Lviv), established in 1994 and in 1997 officially registered. One of the key objectives of the Centre is the maximum utilization of the creative potential of teachers, graduate students and students of social and Humanities of Lviv National University of I. Franka, and other universities in Lviv and the region in promoting democratic principles of functioning of the modern Ukrainian state and building a civil society.

Підписано до друку 05.11.2011 р.
Формат 60·84/8. Папір офсетний № 1.
Гарнітура LazurskiС. Друк офсетний.
Ум.друк. арк. 17,67. Зам. № 211-78.
Видавництво ТОВ «Основа»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 1981 від 21.10.2004 р.
01032, м. Київ-32, вул. Жилинська, 87/30.
Тел.: (044) 584-38-97, т/ф: 584?38?95, 584-38-96.

Видруковано ТОВ «Основа-Принт»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 2072 від 25.01.2005 р.